

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

דפנה הקר* ורוני ליברזון**

תהליכי אינדיבידואליזציה וגלובליזציה מגבירים את ההסתברות שישראלים יהודים יבחרו כבני זוג בלא ישראלים לא יהודים ויחיו עמם בישראל. מאמר זה עוסק במשפחות של זוגות אלו, החוצות גבולות דתיים, לאומיים, תרבותיים וגזעיים. בעזרת ראיונות עומק עם בני זוג מרובי עירובים, המאמר חושף את נסיבות המפגש ביניהם ואת ההכרעות הכרוכות בעיצוב הזהות הדתית-תרבותית-לאומית של ילדיהם. ממצאי המחקר חושפים דומיננטיות של דפוס משפחתי המקדם זהות קולקטיבית יהודית-ישראלית של הילדים, ההופכת את הממצאים בנוגע למשפחות חוצות גבולות בישראל לתמונת הראי של ממצאים באשר למשפחות בין-דתיות של יהודים מחוץ לישראל. העיסוק האמפירי במשפחות חוצות גבולות בישראל תורם לדיון המשפטי-ציבורי בזכות למשפחה במדינת ישראל לאור הגדרתה כמדינה יהודית ודמוקרטית.

א. הקדמה. ב. משפחתיות בישראל בין קולקטיביזם, אינדיבידואליזם וגלובליזציה. ג. מערך המחקר. ד. מפגשים חוצי גבולות. ה. ילדים בין שתי מדינות? 1. אזרחות; 2. היכן לגדל את הילדים; 3. קשר עם משפחת המהגר. ו. הכרעות מעצבות זהות; 1. דת; 2. ברית מילה; 3. שמות; 4. שפה; 5. חינוך; 6. בר מצווה; 7. גיוס לצבא; 8. חתונת הילדים ומקום מגוריהם העתידי. ז. סיכום. ח. אחרית דבר.

* מרצה בכירה, הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן והתכנית ללימודי נשים ומגדר בשיתוף NCIJW, אוניברסיטת תל-אביב.

** תלמידת מחקר, מרכז צבי מיתר, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב. אנו מודות לקרן קולטון על תמיכתה במחקר ולמרואיינים שהסכימו לחשוף טפה מחיי משפחתם.

א. הקדמה

בשנת 1953 סימן המחוקק הישראלי נישואים חוצי גבולות דתיים כלא לגיטימיים כאשר הכפיף את דיני הנישואים לכללי הדין הדתי. המטרה הייתה למנוע נישואי תערובת ולשמר את אחדותו של הקולקטיב היהודי¹. עד היום נישואים בין-דתיים אסורים בישראל, ובני זוג שאחד מהם יהודי והשני אינו יהודי המבקשים להינשא, נאלצים לעשות זאת מחוץ לגבולות המדינה².

אל מול הסטטוס קוו המשפטי המסרב לאפשר נישואים בין-דתיים בישראל, מתהווה מציאות חברתית חדשה שבה נישואים כאלה אינם עוד בגדר טאבו, לפחות כל עוד לא מדובר בנישואים בין יהודים לערבים³. מציאות זו נובעת, בראש ובראשונה, מההגירה המשמעותית מברית-המועצות לשעבר שכללה כרבע מיליון עולים שאינם עונים להגדרה ההלכתית של "יהודי". אכן, מרבית הזוגות הבין-דתיים החיים כיום בישראל, והמהווים כ-5% מכלל הזוגות הנישואים, הם של מהגרים ממדינות חבר העמים, שאחד מהם יהודי והאחר אינו יהודי⁴.

נישואיהם של ילידי ישראל ואזרחיה למהגרים לא יהודים היא תופעה זניחה יחסית בממדיה, אך גם היא מעידה, לכאורה, על היחלשות הטאבו על נישואים בין-דתיים בישראל. הניידות הגלובלית מתוך ישראל ואליה מובילה להיווצרותם של קשרי נישואים בין ישראלים לבין בני זוג שאינם יהודים שהגיעו לישראל עוד בטרם הכירו את בני זוגם הישראלים או שמוכנים להגיע בעקבותיהם לישראל. בניגוד לזוגות הבין-דתיים מברית-המועצות לשעבר, זוגות אלה הם לא רק בין-דתיים, אלא גם בין-לאומיים, בין-תרבותיים, ולעתים אף בין-גזעיים. מאמר זה מתמקד בקבוצה קטנה זו של בני זוג מרובי עירובים (multiple mixing) וילדיהם, קבוצה שבחרנו לכנות "משפחות חוצות גבולות" (cross-borders families)⁵. המאמר בוחן את האופנים שבהם ההורים במשפחות מורכבות אלה

- 1 צבי טריגר "אהבה ודעה קדומה: על הפרדוקסליות של תופעת הנישואין הבין-דתיים בישראל" **עינונים במשפט, מיגדר ופמיניזם** 733 (דפנה ברק-ארז ואח' עורכות, 2007).
- 2 שחר ליפשיץ "דיני המשפחה בעידן האזרחי: מדיני הנישואים של מי שנישאו מחוץ לגבולות המדינה אל היום שאחרי כינונם של נישואים אזרחיים בישראל" **משפט ועסקים** 447 (2010).
- 3 טריגר, לעיל ה"ש 1.
- 4 המכון לתכנון מדיניות עם יהודי "הערכה שנתית, שער מיוחד בנושא נשים בחיים היהודיים" 16 (2008) & LNGID=2& DBID=1& ShowPage.asp? www.jpppi.org.il/JPPPI/Templates/ (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011). TMID=150&FID=139
- 5 Laura I. Sigad & Rivka A. Eisikovits, *Migration, Moothood, Marriage: Cross-Cultural Adaptation of North American Immigrant Mothers in Israel*, 47 INT. MIGRATION 63, 65 (2009). על המושגים השונים שבהם ניתן לכנות "משפחות מעורבות",

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם וגלובליזציה

מבינים את המפגש הבין-דתי, הבין-תרבותי, הבין-לאומי והבין-גזעי שנוצר ביניהם ואת השלכותיו על ילדיהם. דרך ראיונות עומק עם בני הזוג, אנו מבקשות ללמוד על החברה הישראלית העכשווית ועל עצמתו של האתנוס היהודי בישראל אל מול תהליכי אינדיבידואליזציה וגלובליזציה.

בפרק השני של המאמר נסקור בקצרה את הספרות הקיימת בנוגע למשפחות חוצות גבולות בכלל, ובנוגע למשפחות חוצות גבולות שבהן אחד מבני הזוג יהודי בפרט, וזאת כהצדקה למחקר. כמו כן נעמיד את המסגרת התאורטית המספקת מערכת מושגית לבחינת ממצאי המחקר. בפרק השלישי נתאר את מערך המחקר. הפרק הרביעי הוא החלק הראשון של הצגת הממצאים, והוא מוקדש להיכרות עם הזוגות מרובי העירובים ולנסיבות המפגש בין בני הזוג. כבר בפרק זה מסתמנת המשמעות הדרמטית של מדינת המוצא שממנה מגיע ההורה המהגר למלאכת הקמת המשפחה חוצת הגבולות. תמה זו מתחזקת בפרק החמישי ובפרק השישי העוסקים, בהתאמה, בזיקות של ילדי המשפחה למדינת המוצא של ההורה המהגר ולמשפחתו בהשוואה לזיקותיהם לישראל, ובהכרעות ההוריות המעצבות את זהותם התרבותית של הילדים. בפרק הסיכום אנו קושרות בין ממצאי המחקר לבין המסגרת התאורטית המוצגת בפרק הראשון ומצביעות על הדומיננטיות של הדפוס היחידאי המקדם זהות קולקטיבית יהודית-ישראלית של הילדים, שהופכת את הממצאים בקשר למשפחות חוצות גבולות בישראל לתמונת הראי של ממצאים בנוגע למשפחות בין-דתיות של יהודים מחוץ לישראל. אחרית הדבר של המאמר ממקמת את העיסוק במשפחות חוצות גבולות בישראל בדיון המשפטי-ציבורי באשר לאופייה הדמוקרטי והיהודי של מדינת ישראל.

ב. משפחתיות בישראל בין קולקטיביזם, אינדיבידואליזם וגלובליזציה

הכרזת האומות המאוחדות לכל באי עולם בדבר זכויות האדם כוללת את הזכות של כל איש ואישה שהגיעו לפרקם "לבוא בברית הנישואין ולהקים משפחה, ללא כל הגבלה מטעמי גזע, אזרחות או דת"⁶. החוק הישראלי אינו מכבד את הזכות הזו, ומעדיף על פניה את זכות

ועל הקושי לבחור במושג נטול ערכיות, ראו: Rosalind Edwards, Chamion Caballero & Shuby Puthussery, *Parenting Children from 'Mixed' Racial, Ethnic and Faith Backgrounds: Typifications of Difference and Belonging*, 28 ETHNIC & RACIAL STUD. 1, 2 (2009).

6 ס' 16 להכרזה לכל באי העולם בדבר זכויות האדם, ראו באתר הכנסת: www.knesset.gov.il/docs/heb/un_dec.htm (נברק לאחרונה ב-14.4.2011).

הקולקטיב היהודי לעצב את גבולות המשפחה בהתאם לדין הדתי האוסר "נישואי תערובת"⁷. כך, זוגות שבהם רק אחד מבני הזוג יהודי, ומכאן שהם מערערים על הגבול הקולקטיבי בחיי משפחתם, נאלצים להינשא מחוץ לגבולות הגאוגרפיים של מדינת ישראל⁸. בנוסף, אמנם החוק מקל את איחוד המשפחות בין בני זוג יהודים שאחד מהם מגיע מחוץ לישראל על ידי הענקת אזרחות ישראלית מידית ל"זר המוכר", אולם הוא מקשה כיום, יותר מבעבר, על בני זוג לא יהודים המגיעים מחו"ל להתאזרח בישראל⁹. בעבר ניתנה אזרחות מידית גם לבן זוג לא יהודי, אך ב-1995 שונה הנוהל, ובן זוג לא יהודי צריך לעבור הליך התאזרחות ארוך וחדשני¹⁰. כך חיזקה מדינת ישראל את החפיפה שבין הדת היהודית לבין הלאום היהודי בכללים החולשים על המשפחה. חוזק גם המסר הפוסל זוגיות בין-דתית¹¹.

אל מול העמדה הקולקטיביסטית של המחוקק נשמעים לעתים קולות אינדיבידואליסטיים מצד שופטי ישראל, הפוגשים את בני המשפחה במצוקתם האישית. כך, למשל, השופט חשין בעניין **סטמקה**¹² פונה לויליאם שקספיר כדי לתאר את סגולותיה של האהבה ואת צער הפרדה, להמחשת אטימות הלב של משרד הפנים שנהג לגרש שוהים שלא כדין בישראל גם אם הקימו זוגיות עם אזרח ישראלי. בשם זכות הפרט לנישואין ולחיי משפחה מורים חלק מהשופטים לרשויות האחרות לשנות את הכללים או מפרשים את הכללים הקיימים באופן שמחליש את העמדה הקולקטיביסטית, בנוגע למשפחה, של הרשות המחוקקת ושל הרשות המבצעת¹³.

7 ס' 2 לחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג-1953.
 8 למידע נוסף על אודות תופעת הנישואים האזרחיים מחוץ לגבולות המדינה ראו נורית דוברין "נישואים של ישראלים בחו"ל וחלקם של עולי ברית המועצות לשעבר בתופעה" **מגמות** 44, 477 (2006); ולמידע נוסף בנוגע להיבטים המשפטיים של התופעה ראו ליפשיץ, לעיל ה"ש 2.
 9 נוהל התאזרחות פורט בתשובת המדינה מה-7 לספטמבר 1999 לעתירה בבג"ץ 338/99 **עיסא נ' שר הפנים** (פורסם בנבו, 10.3.1999).
 10 Daphna Hacker, *Inter-Religious Marriages in Israel: Gendered Implications for Conversion, Children and Citizenship*, 14 *ISR. STUD.* 178 (2009).
 11 טריגר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 750-751.
 12 בג"ץ 3648/97 **סטמקה נ' שר הפנים**, פ"ד נג(2) 728, פס' 57 (1999).
 13 ראו למשל ע"מ 4614/05 **מדינת ישראל נ' אורן** (פורסם בנבו, 16.3.2006). בפרשה זו פסל בית המשפט את מדיניות משרד הפנים, שהחילה באופן גורף דרישה ליציאה מן הארץ על בני זוג זרים, השוהים בישראל שלא כדין, עד שתיבחן בקשת בני זוגם הישראלים להסדרת כניסתם לישראל ומעמדם בה. ראו גם ע"מ (מחוזי חי') 1223/03 **פרי נ' מנהלת מחלקת אשרות זרים** (פורסם בנבו, 12.9.2004); ע"מ (מחוזי ת"א) 2790/04 **רוזנברג נ' שר הפנים** (פורסם בנבו, 29.12.2004).

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם וגלובליזציה

בשנים האחרונות גובר הדיון המשפטי בזכויותיהם של לא ישראלים שהגיעו לישראל בעקבות זוגיות עם ישראלים¹⁴. זאת, לאור תהליכי גלובליזציה המייצרים הזדמנויות משפחתיות שלא היו בעבר. תהליכים אלה כוללים נדידה מסיבית של ישראלים למדינות אחרות בעיקר לצורכי תיירות¹⁵, אך גם לצורכי לימודים ועבודה. הם כוללים גם נדידה מסיבית של מהגרי עבודה לישראל¹⁶, המתווספת ללא ישראלים המבקרים בישראל כתיירים, כמתנדבים וכסטודנטים מאז הקמתה. עם זאת, כפי שתואר לעיל, יהודים בישראל נוטים להקים משפחה עם יהודים, והגלובליזציה מובילה רק למקרים מעטים יחסית של זוגיות בין-דתית, בין-לאומית, בין-תרבותית ובין-גזעית.

מכאן שבני זוג מרובי ערובים המקימים משפחה בישראל נעים במרחב חברתי ומשפטי קולקטיביסטי שתהליכי אינדיבידואליזציה וגלובליזציה קוראים עליו תיגר. הצצה לחייהן של משפחות כאלו, ובמיוחד בחינה של ההכרעות ההוריות בנוגע לזהות הילדים, מהווה הזדמנות לבחון את ביטויי קריאת התיגר הזו בחיי היומיום, וכך – ללמוד עליה.

המחקר על אודות הורות במשפחות חוצות גבולות נמצא בחיתוליו. עד כה רוב העיסוק במשפחות כאלה התמקד רק בממד אחד, בין-גזעיות או בין-דתיות, ומעטים המחקרים שעסקו במצבים של ריבוי עירובים¹⁷. מחקר מוביל בהקשר זה הוא מחקרן של רוזלינד אדוורדס, צ'מיניון קבלרו ושווי פוט'סרי, שכלל ראיונות עומק מובנים למחצה עם 35 זוגות של הורים במשפחות בין-דתיות, בין-גזעיות ובין-אתניות בבריטניה¹⁸. מתוך הראיונות זיקקו החוקרות שלושה אפיונים של דפוסי שיח הוריים: "אינדיבידואליזם פתוח", "קולקטיב מעורב" ו"קבוצה יחידאית".

הדפוס האינדיבידואלי-פתוח מעודד את הילדים לחשוב מעבר לשייכותם האתנית, גזעית ודתית ולראות עצמם כבני אנוש קוסמופוליטיים, בעלי כישורים ויכולות ייחודיים,

- 14 הדיון הזה כולל לא רק את שאלת הזכויות במהלך הזוגיות, אלא גם את שאלת זכויותיו של הלא ישראלי במקרים שבהם הזוגיות תמה. ראו בג"ץ 6247/04 גורודצקי נ' שר הפנים (פורסם בנבו, 23.3.2010). פרשה זו עוסקת בזכותו של אלמן לאזרח ישראלי לאזרחות מכוח חוק השבות ומבחינה בין אלמן שהקים תא משפחתי חדש לבין אלמן שלא נישא בשנית. על תופעת התרמילאות בישראל ראו חיים נוי "סיפורים של גבריות הגמונית: גוף ומרחב בסיפורי תרמילאים ישראליים" סוציולוגיה ישראלית ה' 75 (2003).
- 15 רבקה רייכמן "הגירה לישראל: מיפוי מגמות ומחקרים אמפיריים, 1990–2006" סוציולוגיה ישראלית י' 339 (2009); עפר סיטבון "מקומם של בתי-המשפט בישראל וכיצד נעצרה בעיצובה של המדיניות כלפי מהגרי עבודה" משפט וממשל י' 282–287 (2006).
- 16 MARIA P. P. ROOT, THE MULTIRACIAL EXPERIENCE: לדוגמה להתמקדות בבין-גזעיות, ראו: RACIAL BORDERS AS THE NEW FRONTIER (1996). לדוגמה להתמקדות בבין-דתיות, ראו: SYLVIA BARACK FISHMAN, JEWISH AND SOMETHING ELSE: A STUDY OF MIXED-MARRIED FAMILIES (2001).
- 17 Edwards, Caballero & Puthussery, לעיל ה"ש 5.

הרשאים להתנייד בעולם כדי למקסם את אושרם האישי. הדפוס הזה מאפיין הורים ממעמד בינוני גבוה שהם בעלי אמצעים לבחור לעצמם מקום מגורים והזדמנויות חיים מתוך מגוון רחב של אפשרויות, ואף לעזור לילדיהם לבחור. לעומת זאת, הדפוס המעורב מתייחס אל העירוב הדתי, האתני והגזעי כחלק אינהרנטי מזהות הילדים. ההורים מעודדים את ילדיהם לחקור את החלקים השונים במורשתם, ולפתח זהות מעורבת גאה, ואף להבין זהות זו כתרכובת המצמיחה זהות חדשה ולא כתערובת של כמה זהויות שונות. בניגוד לממצאים המעידים על סוציאליזציה של עירוב דתי בארצות הברית¹⁹, לפי המחקר של אדוורדס ועמיתותיה, דפוס זה נמצא ביחס לאתניות ולגזע אך לא ביחס לדת. במסגרת הדפוס השלישי, היחידאי, ההורים מעודדים את הילדים להזדהות עם בסיס שייכות של אחד מההורים בלבד מתוך ההנחה כי ילדים זקוקים למערכת כללים ונורמות קוהרנטית. מוטיבציה נוספת לאימוץ דפוס זה היא מוטיבציה פוליטית הערה ליחסי הכוח ההיררכיים בחברה ומבקשת לצייד את הילדים בתחושת ערך וביטחון שתאפשר להם להתמודד עם דחייה והפליה שייחשפו אליהן מחוץ למשפחה. כך, הורים לילדים בין-גזעיים מעודדים את ילדיהם לאמץ דווקא את הזהות הגזעית של ההורה כהה העור כדי שיוכלו להתמודד עם החברה שממילא תתייחס אליהם כלא לבנים²⁰.

חשוב לציין כי לא כל ההורים שרואיינו על ידי אדוורדס ועמיתותיה דבקו באפיון אחד, והיו ששילבו כמה דפוסי שיח בהקשרים שונים. יתרה מכך, היו בני זוג שביטאו, כל אחד, דפוס שיח שונה. מכאן שבמקרים לא מעטים באותה משפחה ישנן השקפות שונות ותלויות הקשר באשר להבניית זהותם הדתית, האתנית והגזעית של הילדים. הסוציאליזציה המשפחתית שלהם בהקשרים אלו מושפעת מהמשא ומתן בין כל הורה לבין עצמו ובין שני ההורים, כמו גם מחשיפתם לבני משפחה נוספים ולהשקפותיהם בנוגע לזהות הילדים²¹.

19 Jeffrey Shandler & Aviva Weintraub, "Santa, ; לעיל ה"ש 17, BARACK FISHMAN, לדוגמה, *Shmanta*": *Greeting Cards for the December Dilemma*, 3 MATERIAL RELIGION: THE J. OF OBJECTS, ART AND BELIEF 380 (2007).

20 Christine Kerwin, Joseph G. Ponterotto, Barbara L. Jackson & Abigail Harris, : ראו גם, *Racial Identity in Biracial Children: A Qualitative Investigation*, 40 J. OF COUNSELING PSYCHOLOGY 221 (1993).

21 CHAMION CABALLERO, ROSALIND EDWARDS & SHUBY PUTHUSSERY, PARENTING 'MIXED' CHILDREN: NEGOTIATING DIFFERENCE AND BELONGING IN MIXED RACE, ETHNICITY AND FAITH FAMILIES (2008).

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

אדוורדס ועמיתותיה לא כללו במחקרן, ומכאן גם לא במאפייני השיח שפיתחו, חציית גבולות לאומית, המהווה מרכיב חשוב במשפחות שבהן אחד מבני הזוג מהגר²². גם בהקשר הזה, המחקר בנוגע להורות במשפחות חוצות גבולות עדיין דל²³, ורובו מתמקד באימהות מהגרות²⁴.

בהקשר של משפחות חוצות גבולות שבהן אחד מבני הזוג יהודי, העניין של המחקר האקדמי מתמקד, ברובו, בחציית הגבול הדתי, קרי בנישואים בין-דתיים. זאת, מתוך מוטיבציה לתרום לשרידותו של העם היהודי²⁵. התמקדות זו מובילה לפחות לשלושה חסרים משמעותיים. החסר הראשון הוא היעדרם של מחקרים על נישואים כאלה בישראל. מכיוון שבמדינת ישראל חי רוב יהודי, ההנחה היא כי אין סכנת התבוללות של יהודים בישראל, ומכאן שאין עניין בנישואים של יהודים המתגוררים בישראל ללא יהודים. החסר השני הוא הסתפקות בסקרים המתמקדים במשתנים המשפיעים על הסיכוי של יהודי להינשא מחוץ לדתו, דוגמת מידת דתיות, גיל ומין, ושאינם חושפים את המתרחש מאחורי הנתונים הכמותיים²⁶. אכן, בשנים האחרונות נעשו ניסיונות למלא חסר זה במחקרים איכותניים שיובילו להבנה עמוקה יותר של הבחירות, הרגשות והערכים הרלוונטיים לשרידות תרבותית בזוגיות בין-דתית של יהודים, שהמקיף שבהם הוא מחקרה של ברק-פישמן שנערך בארצות-הברית²⁷. החסר השלישי הוא התעלמות ממצבים שבהם המפגש הבין-דתי של בני הזוג מלווה גם במפגש בין-לאומי, בין-תרבותי ובין-גזעי. ההתמקדות בהגדרת הדת במובנה הפורמלי ובניסיון לאמוד כמה יהודים נשארו בעולם מעלימה את המורכבות שיכולה לצמוח מהמפגש התרבותי שבין בן זוג יהודי לבן זוג שאינו יהודי ומהבדלים תרבותיים אפשריים נוספים בין בני הזוג מעבר לדתם הפורמלית.

22 Edwards, Caballero & Puthussery, לעיל ה"ש 5. המאמר התמקד בחציית גבולות אתניים, גזעיים ודתיים. לא ברור מן המאמר אם ההורים חוצי הגבולות הם מהגרים בעצמם או ילדי מהגרים.

23 Sam Scott & Kim H. Cartledge, *Migrant Assimilation in Europe: A Transnational Family Affair*, 43 INT. MIGRATION REV. 60 (2009)

24 לדוגמה בהקשר הישראלי ראו: Sigal & Eisikovits, לעיל ה"ש 5.

25 למשל: DellaPergola eds., (2009) (הספר להלן: JEWISH INTERMARRIAGE AROUND THE WORLD).

26 H.B. Levine, *Making Sense of Jewish Ethnicity: Identification Patterns of New Zealanders of Mixed Parentage*, 16 ETHNIC & RACIAL STUD. 323 (1993); S. Frankental & S. Rothgiesser, *Intermarriage Between Jews and Gentiles in South Africa*, in JEWISH INTERMARRIAGE AROUND THE WORLD, לעיל ה"ש 25, בעמ' 117.

27 BARACK FISHMAN, לעיל ה"ש 17.

המחקר שביצענו מבקש לתרום למילוי הלקונה הקיימת בחקר משפחות בין-דתיות של יהודים, על שלושת היבטים, ולמקם את הדיון במשפחות אלו בשיח האקדמי המתפתח על אודות המשפחות מרובות עירובים וחוצות גבולות.

ג. מערך המחקר

המחקר תוכנן כמחקר גישוש המבקש להשתמש בכלי מחקר איכותניים כדי לחשוף את עושר הנסיבות האופפות את יצירתן של משפחות חוצות גבולות בישראל ואת הפרקטיקות והעמדות ההוריות במשפחות אלו, וכדי להוות מצע למחקרים עתידיים שיעסקו במשפחות אלו, לרבות מחקרים כמותיים, מחקרים ארוכי טווח, ומחקרים הכוללים ראיונות עם ילדי המשפחות²⁸.

במהלך השנים 2005–2006 נערכו 26 ראיונות עומק מובנים למחצה עם 13 זוגות מרובי עירובים המתגוררים בישראל שיש להם לפחות ילד קטין אחד. בשישה מקרים בת הזוג היגרה לישראל ובשבעה מקרים היה זה בן הזוג שהיגר לישראל. בשישה מקרים ההגירה הייתה מאירופה, בארבעה מקרים מאסיה, בשני מקרים מאפריקה ובמקרה אחד מדרום אמריקה. בשני מקרים, של בן זוג מהולנד ובת זוג מגרמניה, בני הזוג ויתרו על אזרחות ישראלית, אף על פי שהם זכאים לה, וחיים בישראל כתושבים. בקרב כל הזוגות, בן הזוג הישראלי יהודי²⁹. ארבע נשים וגבר אחד מבני הזוג הלא יהודים התגיירו לאחר הגעתם לישראל. כללנו מקרים אלה בהגדרה של זוגיות מרובת עירובים כדי להבין טוב יותר את מניעי המרת הדת ואת השפעתה על זהות הילדים. אף אחד מבני הזוג היהודים לא המיר את דתו.

שני זוגות אותרו בעקבות היכרות שטחית מוקדמת עם הכותבת הראשונה, זוג אחד אותר בעקבות מפגש מקרי במגרש משחקים ציבורי, ושאר הזוגות אותרו בעזרת מכרים משותפים או מרואיינים אחרים. כל הזוגות גרים במרכז הארץ, למעט זוג אחד שגר בנגב. הראיונות נערכו, ברובם, בבית המרואיינים, תוך הקפדה על קיום הריאיון בחדר נפרד שבו לא נוכח בן הזוג של המרואיין. הראיונות ארכו בין שעה לשעתיים, הוקלטו ותומללו. שלושה מהראיונות התקיימו בשפה האנגלית, והשאר בעברית. הראיונות נותחו בהתאם למתודולוגיה

28 להצדקה של מחקר מסוג זה בנסיבות העניין, ראו: Kerwin, Ponterotto, Jackson & Harris, לעיל ה"ש 20; CABALLERO, EDWARDS & PUTHUSSERY, לעיל ה"ש 21.

29 המחקר כלל גם ראיונות עם זוג של ישראלי מוסלמי ויהודייה שהיגרה לישראל מבלגיה. חרף היותם דוגמה נדירה לזוג שהצליח לבנות משפחה דו-דתית ודו-תרבותית במלוא המובן העשיר של המושגים הללו, החלטנו להחריג אותם מהדיווח בשל מאפייניהם השונים מאלו של שאר הזוגות.

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

של התאוריה המעוגנת בשדה³⁰. להגברת האמינות של המחקר כל הראיונות נערכו על ידי חוקרת אחת, הכותבת הראשונה; כל בן זוג רואיין בנפרד; והראיונות נותחו על ידי שתי הכותבות בנפרד, תוך שהאחת מהווה "סוקרת ביקורתית" של האחרת³¹. כל השמות של המרואיינים ושל ילדיהם וכן פרטים מזהים נוספים של המשפחות שונו כדי להגן על פרטיותם. בשימוש בשמות ובפרטים בדויים אחרים נעשה מאמץ לשמר את משמעותם התרבותית.

בשלושת הפרקים הבאים נפרוש את ממצאי המחקר החושפים את נסיבות המפגש בין בני הזוג ואת עצמתו הבין-תרבותית, את הזיקות של כל משפחה למדינת המוצא של ההורה המהגר ומשפחתו, ואת ההכרעות ההוריות בנוגע לזהות הילדים.

ד. מפגשים חוצי גבולות

נסיבות המפגש הראשוני בין בני הזוג ונתונים סוציו-דמוגרפיים של המשפחות שהקימו מפורטים בטבלה מס' 1 להלן.

טבלה מס' 1 – נתונים סוציו-אקונומיים של המשפחות ונסיבות המפגש בין בני הזוג

מצב כלכלי	שם ושנת לידה של הילדים	נסיבות ההיכרות בין בני הזוג	שנת נישואין	בן זוג מהגר			בן זוג ישראלי	
				ארץ מוצא	דת ומידת דתיות	שם ושנת לידה	דת ומידת דתיות	שם ושנת לידה
ממוצע	יעל-סופיה 1986 דוד 1989	מישל למדה לתואר שני בישראל והכירה את יואל באוניברסיטה.	1981	צרפת	נוצרית התגיירה חילונית	מישל 1956	יהודי חילוני	יואל 1953
ממוצע +	עדן, מטר 1988 יובל-יונה	יורכן הגיע לישראל ללימודי דוקטורט ופגש את יעל כשהדריכה	1984	הולנד	נוצרי חילוני	יורכן 1953	יהודי חילוני	יעל 1957

30 דן גיבתון "תיאוריה המעוגנת בשדה: משמעות תהליך ניתוח הנתונים ובניית התיאוריה במחקר איכותי" מסורות וזרמים במחקר האיכותי 195 (נעמה צבר-בן יהושע עורכת, 2008);

ANSELM STRAUSS & JULIET CORBIN, BASICS OF QUALITATIVE RESEARCH (1998).

31 Kerwin, Ponterotto, Jackson & Harris, לעיל ה"ש 20, בעמ' 224-225.

דפנה הקר ורוני ליברון

	1997	טיול שבו השתתף.						
גבוה	אדם, ניתאי 2003	אנתוני הגיע לישראל כילד לאב דיפלומט. הוא הכיר את דנה כשלמד לתואר שני באוניברסיטה.	1995	יוון	נוצרי חילוני	אנתוני 1968	יהודיה חילונית	דנה 1962
ממוצע	נמרוד 1995 אריאל-ג'וזף 1999	חוליו הגיע לישראל במסגרת לימודי מוזיקה, התיידד עם אחיה של לילך, וכך הכיר אותה.	1990	אורגאוי	נוצרי התגייר מאמין	חוליו 1963	יהודיה חילונית	לילך 1970
ממוצע +	דוד 1992 תום 1995	בקה הגיעה לישראל כמטפלת בילד בעל מוגבלות פיזית. היא הכירה את יחזקאל בעזרת מכרה משותפת.	1990	פיליפינים	נוצריה חילונית	בקה 1962	יהודי חילוני	יחזקאל 1958
ממוצע +	עמית 2000 אמיר 2005	רחל ונווין נפגשו בהודו. רחל טיילה שם לאחר הצבא, ואילו נווין ביקר את אביו ואחיו המתגוררים בהודו.	1991	בריטניה	הינדו חילוני	נווין 1962	יהודיה חילונית	רחל 1968
גבוה	עמית 2002	עשהאל פגש את סונלי במהלך טיול בהודו, כשלן בהוסטל של משפחתה.	1995	הודו	הינדו התגייר ה חילונית	סונלי 1974	יהודי חילוני	עשהאל 1966
ממוצע	אדם 1997 בן, תום 2001	דון הגיע לישראל בעקבות חברתו הניגרית שבאה לישראל, ונשאר כמהגר עבודה לא חוקי. הוא הכיר את טובה כשעבד בניקיון בבית אחותה.	1996	ניגריה	נוצרי מאמין	דון 1960	יהודי מסורתי	טובה 1966

משפחות חוצות גבולות בישראל : בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

ממוצע	אלה 2000 אמיר 2003 רם 2005	שוקי עבד כמדריך רפטינג, ופגש את רונית כשהגיעה לנפאל כתיירת.	2000	תאילנד	הינדו חילוני	שוקי 1974	יהודיה חילונית	רונית 1973
גבוה	מיכאלה 2005	אמנון ויוהאנה נפגשו במהלך טיול בהודו.	2001	גרמניה	נוצריה חילונית	יוהאנה 1971	יהודי חילוני	אמנון 1970
ממוצע	אייל 2000 שקד 2004	נורלי הגיעה לישראל כמהגרת עבודה חוקית לטיפול בילד בעל מוגבלות פיזית. היא הכירה את ארז לאחר שפנתה אליו, בעזרת מכרה משותפת, בבקשת סיוע בקבלת אזרחות.	2002	פיליפינים	נוצריה התגיירה חילונית	נורלי 1969	יהודי חילוני	ארז 1961
נמוך	תבל- אניוניאם 2005	ג'יימס הגיע לישראל במסגרת משלחת דתית ונשאר כמהגר עבודה לא חוקי. הוא פגש את אלמוג דרך מכר משותף.	2003	גאנה	נוצרי מסורתי	ג'יימס 1973	יהודי חילוני	אלמוג 1974
גבוה	ג'ונתן 2003 מישל 2005	כריסטינה, בת לאב יהודי, הגיעה עם סבתה לישראל בגיל 13. היא פגשה את בני ברחוב, במקרה, כשהייתה בת 16.	2007	רוסיה	נוצריה התגיירה חילונית	כריסטינה 1983	יהודי מסורתי	בני 1974

כפי שהטבלה מלמדת, ישנו מגוון של נסיבות שבהן נוצרים מפגשים אינטימיים בין ישראלים יהודים ללא ישראלים לא יהודים ומגוון של משתנים המבחינים בין בני הזוג ובין משפחה למשפחה. הנתונים בטבלה ממחישים כי אנו חיים בעידן שבו אנשים רוצים לחצות

גבולות גאוגרפיים ואף יכולים לעשות זאת, לצורכי לימודים או תיירות, או שהם נאלצים לעשות זאת בחיפוש אחר פרנסה. אל המתנדבים בקיבוץ ואל המגיעים לישראל כתיירים וכסטודנטים, בעיקר מהמערב, הצטרפו בשנים האחרונות מהגרי עבודה חוקיים ולא חוקיים מהמזרח הרחוק ומאפריקה. התיירות הישראלית האינטנסיבית בשנים האחרונות למזרח הרחוק, גם היא תרמה למפגשים בין ישראלים ללא ישראלים ממדינות שונות בעולם.

הראיונות שופכים אור על הזיקות שבין המשתנים המפורטים בטבלה לבין עצמת הטענות הבין-תרבותית של המפגש בין בני הזוג. הראיונות מגלים כי בכל המשפחות שהשתתפו במחקר, המפגש הבין-דתי, הבין-לאומי ולעתים הבין-גזעי, בין בני הזוג נחוה כמפגש בין-תרבותי. עם זאת, עצמת השוני התרבותי בין בני הזוג נחווה כעזה במיוחד כאשר מדובר בזוגיות בין ישראלי לבין מהגר ממדינה לא מערבית. דוגמה לכך היא המפגש שבין רונית לשוקי. שוקי טוען שידע "הכול" על ישראל כי פגש מאות ישראלים שהגיעו לנפאל, במסגרת עבודתו כמדריך רפטינג³². עם זאת, לטענתה של רונית, לקח לשוקי זמן רב עד שהבין שבישראל אין משטר של קאסטות ועד שהסתגל לתרבות, שבשונה מהתרבות הנפאלית, אינה מצפה מהאישה להישאר בבית, לגדל את הילדים ולהיות זמינה מינית לבעלה כאשר יחפוץ. אפילו דברים שוליים, לכאורה, מבהירים את עצמת השונות התרבותית בין רונית לשוקי. רונית למדה לחשוב היטב לפני כל אמירה או מעשה, לאחר ששוקי נפגע עד עמקי נשמתו כשקראה לו "דביל" ובעטה בו במשובה אחרי שדגדג אותה. מעשים אלה לא ייעשו על ידי אישה כלפי בעלה, על פי התרבות הנפאלית. שוקי מוסיף כי נחשף בישראל לראשונה למנהג ימי ההולדת. הוא עצמו לא יודע מתי נולד, כי בנפאל לא מציינים ימי הולדת. הוא גם מעיד כי לא העלה בדעתו שיהיה כה מעורב בליווי ההיריון של זוגתו, בלידה ובטיפול בילדיו הרכים, מכיוון שבנפאל אין כל ציפייה לאבהות פעילה. לטענתו, בניגוד לזוגות מעורבים אחרים שהוא מכיר של ישראליות ונפאלים, שהתגרשו בגלל ההבדלים התרבותיים, הוא ורונית מצליחים לגשר על השוני.

הבדלים תרבותיים משמעותיים התגלו גם בדיווחים של יחזקאל הנשוי לבקה. יחזקאל חיפש אישה מהפיליפינים בדיוק בשל ההבדלים התרבותיים הקיימים, לטענתו, בין ישראלים לתושבי המזרח הרחוק. הוא שב מטיול במזרח הרחוק עם רצון עז ליצור קשר עם אנשים מהמקומות שבהם ביקר: "משהו שבה את לבי באנשים האלה, במיוחד האנשים מהפרובינציה במקומות היותר מרוחקים בכפרים: הנעימות שלהם, הקלות שלהם שבאה על רקע של חיים קשים, [...] הם אוהבים לשיר ולרקוד ולהיות נחמדים ולחייך בכל הזדמנות".

32 באחד המפגשים הללו קיבל שוקי את שמו הישראלי. אחד המטיילים הישראלים התקשה להגות את שמו הנפאלי וקרא לו בשם אחיו, שהזכיר לו את שוקי במראהו החיצוני. שם זה דבק בשוקי והפך לשם שהוא נושא מאז.

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

אכן, בעזרת מכרה משותפת הוא יצר קשר עם בקה, ששהתה בישראל כמהגרת עבודה, ולאחר זמן קצר הציע לה נישואין. הזרות התרבותית של בקה בולטת מאוד ומקשה עליה. בקה לא התגיירה, היא מתקשה מאוד לדבר בעברית ומספרת על גילויי גזענות כלפיה. היא עובדת בניקיון ולמעשה לא התערתה בחברה הישראלית. יחזקאל דאג להביא לישראל את אמה ואת אחיה של בקה, כדי להקל את בדידותה, והיא מדווחת כי "זה מאוד עוזר". ובכל זאת, לאורך כל הריאיון בקה בכתה, והייתה המהגרת היחידה שסיפרה שהיא שוקלת לחזור למולדתה, אף שברור לה שהילדים יישארו בישראל.

גם דיווחיהם של סונלי ועשהאל מעידים על מפגש בין־תרבותי משמעותי. סונלי הייתה בת לשבט הודי מסוגר ומסורתי. עשהאל נמשך לסונלי, אך חשש שהוא "באיזו פנטזיה של לורנס איש ערב" שמציל את הנערה ממצוקה, וש"אם זה לא אמיתי זה ידפוק לסונלי את החיים". ההתלבטות של עשהאל ארכה כמה שנים, שבמהלכן ביקר את סונלי, והזוג הסתיר את הקשר ממשפחתה. לבסוף, בשנת 1995, בני הזוג החליטו להינשא בהודו ולהימלט לישראל, בידיעה שהתוצאה תהיה חרם על סונלי מצד משפחתה. עוד בהודו הבהיר עשהאל לסונלי כי הוא מצפה שתתגייר, וכך נעשה. סונלי התקבלה בחום על ידי משפחתו וסביבתו של עשהאל. עשהאל משער שלו הייתה סונלי שחומת עור, היה הזוג נתקל בתגובות קשות יותר. בדומה, סונלי מזהה כי ישראלים קיבלו אותה מאחר שהניחו כי היא יהודייה ממוצא הודי. סונלי התגברה על ההלם התרבותי שחוותה עם בואה לישראל, למדה עברית, למדה לנהל משק בית מודרני ולעבוד עם מחשב, ואף סיימה תואר ראשון בחינוך.

גם נורלי, שהגיעה מהפיליפינים, מדווחת על הבדלי תרבות עמוקים בינה לבין ארז, וטוענת שהם "כמו אש ומים". זאת, אף על פי שנורלי שהתה בישראל מספר שנים לא מבוטל כילדה כשהתלוותה לאמה וכעובדת סיעוד, כך שנחשפה להוויה הישראלית עוד בטרם פגשה את ארז. בין היתר, אף שנורלי וארז מתגוררים בדירה המהווה חלק ממבנה ביתו של אביו של ארז, מדובר בשני משקי בית נפרדים. נורלי מתעקשת, למורת רוחו של ארז, לשלוח כספים לאמה שבפיליפינים כחלק מההיענות לציפייה התרבותית הקיימת שם שילדים יתמכו בהוריהם. גם ארז מזכיר את המבנה החמולתי הנהוג בפיליפינים ומוסיף את הפסיביות של נורלי ואת הקושי שלה לאלתר, הנובע להבנתו מהפסיביות הכללית המאפיינת את תושבי הפיליפינים. נורלי מדווחת על גילויי גזענות כלפיה, דוגמת האשמת שווא בגנבה מחנות, ועל הקושי שלה להתערות בחברה הישראלית, חרף גיורה וחרף רצונה "להיות כמו כולם".

ברומה, טובה, הנשואה לדון שהגיע לישראל כמהגר עבודה לא חוקי מניגריה, טוענת שמדובר ב"זוגיות לא קלה כי כל אחד בא מעולם אחר". בין היתר, לדון תפיסת זמן שונה מזו הנהוגה בישראל מכיוון ש"אצל האפריקאים, במיוחד החברה מניגריה, כשקובעים חמש הם מתכוונים למעשה לשמונה-תשע". בהתחלה טובה נפגעה עמוקות מכך שדון איחר למפגשים עמה, עד שהבינה "שככה הם". לטענתה, "היום הוא הרבה יותר טוב,

כשאני קובעת איתו תביא את הילדים בשמונה אני יודעת שזה יהיה בתשע והוא יודע שהוא לא יכול לבוא באחת עשרה". אלמנט שונות נוסף הוא התמימות, המאפיינת לטענת טובה את דון ואת חבריו הניגרים. דון נאלץ ללמוד בדרך הקשה "שחלק מהישראלים דורסני ומנצל" ושצריך להיות כאן "קצת עם מרפקים, קצת יותר מחוספס". דון לא התגייר, הוא אינו שולט בשפה העברית, ומספר כי נחשף לגזענות ולהפליה מצד הישראלים.

כאשר מדובר במדינות דוגמת גרמניה, אנגליה ורוסיה, הבדלי התרבות מתונים יותר. רחל טוענת כי חרף השונות התרבותית בינה לבין נורין הנובעת מהיות נורין בן לאב הודי, העובדה שנווין גדל בלונדון והיא גדלה בירושלים הפכה אותם לבני "הכפר הגלובלי" שהקשיבו לאותה המוזיקה וצפו באותן תכניות טלוויזיה. בדומה, אמנון טוען שאף על פי שיוהאנה התחנכה על ברכי "האינדוקטרינציה הקומוניסטית" בגרמניה המזרחית והוא התחנך בצפון אמריקה, אין ביניהם הבדלים תרבותיים. יוהאנה דווקא טוענת כי יש בינה לבין אמנון הבדלים תרבותיים לא מבוטלים שהמרכזיים שבהם הם המובנות מאליה של השירות הצבאי עבור אמנון שנחווה כבלתי-נסבל על ידי יוהאנה, והסירוב שלה להשתתף במפגשים משפחתיים תכופים שהם חלק מהתרבות המשפחתית בישראל.

השכלה דומה ורחבה מהווה מכנה משותף בקרב שלושה מבין הזוגות שלא דיווחו על מפגש בין-תרבותי דרמטי: דנה ואנתוני מזכירים את הרקע האקדמי הדומה שלהם כמכנה תרבותי משותף, יואל מזכיר את ההשכלה הרחבה של מישל ושלו כרקע תרבותי דומה, ולילך מתייחסת למוסיקה הקלסית, שבה היא וחוליו מתמחים, כ"אהבה" וכ"שפה" משותפות. נדמה שגם עמדות פוליטיות משותפות מגשרות בין בני זוג בין-דתיים שאחד מהם הגיע מהמערב. כך, אמנון ויוהאנה, רחל ונווין, יעל ויורכן ודנה ואנתוני שותפים במודע לעמדות פוליטיות הומניות, ומקיימים בעניין דיונים משפחתיים תכופים. עם זאת, אנתוני מזכיר את הרגישות הפוליטית הגדולה יותר שלו לחיבורים שבין דת ללאומיות בישראל בהשוואה לדנה, כי "היא יהודייה", ויורכן מדבר על הקצנה בעמדותיו, עד כדי הגדרתו העצמית כ"חצי אנטישמי", ויעל אינה שותפה להקצנה זו, ואף מתנגדת לה באוזני הילדים תדיר.

כפי שניתן לראות מהמתואר לעיל, נסיבות המפגש בין בני הזוג משפיעות על המוטיבציות להקמת זוגיות חוצת גבולות ועל מאפייניה. הזדמנויות החיים במדינת המוצא בהשוואה לאלו הקיימות בישראל מצטרפות ליחסי הכוח המגדריים הקיימים בכל זוגיות הטרוסקסואלית ומשפיעים על התמהיל של רגשות ואינטרסים הגורם לשני מבוגרים לבחור בזוגיות ארוכת טווח. כאמור, בכל המשפחות שהשתתפו במחקר, חציית הגבולות הגאוגרפיים הובילה למפגש בין-תרבותי. עם זאת, כאשר מדובר בכך זוג מאחת ממדינות אירופה, רוב המרואיניים מדווחים על השכלה רחבה משותפת, על מודעות פוליטית והומניסטית קרובה ועל הסתגלות קלה יחסית של בן הזוג המהגר. באופן מעניין הישראלים בקרב בני הזוג הללו טוענים להיעדר הבדלים תרבותיים משמעותיים בינם לבין בני זוגם

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

המערביים, ואילו בני הזוג המהגרים חווים את המפגש התרבותי עם בני זוגם הישראלים כמורכב יותר בשל מאפייניה הלא מערביים של החברה הישראלית. לעומת זאת, כאשר בן הזוג הגיע מהפיליפינים, מהודו, מתאילנד, מגאנה או מניגריה, השוני התרבותי בא לידי ביטוי בחיי היומיום של בני הזוג, ולרוב אין מעטפת תרבותית משותפת המגשרת על ההבדלים התרבותיים ביניהם.

תמה ברורה נוספת העולה מסיפורי הזוגות היא שנישואים בין-דתיים אינם טאבו, וישראלים יהודים יכולים לשאת בן זוג או בת זוג לא יהודים מבלי להיחשף לסנקציות חברתיות קשות. עם זאת, לא מדובר בסובלנות עמוקה ל"אחר" כאשר הוא. נשים נחשפות לתביעה להתגייר כתנאי להצטרפות לקולקטיב³³, ולא לבנים, שאינם עוברים (passing)³⁴ כיהודים, נחשפים לגילויי גזענות שמתירים אותם מחוץ לקולקטיב, בין שהתגיירו ובין שלא.

הממצאים בחלק זה מחזקים את ביקורתו של סמי סמוחה כלפי אלו המניחים כי ישראל היא מדינה מערבית ואת טענתו כי מאפייניה הייחודיים של ישראל, ובמיוחד אופייה הדתי-אתני-לאומי, מונעים את הגדרתה ככזו³⁵. מצד אחד, ישראל היא מדינה דמוקרטית, מתקדמת מבחינה טכנולוגית ובעלת מערכות משפט, חינוך ותעסוקה מפותחות³⁶, ובכך היא מהווה מוקד משיכה למהגרים, שיכולים, בפועל, לבסס זוגיות עם אזרחי המדינה. מאפייניה המערביים בולטים נוכח השונות בין בני זוג ישראלים לבני זוג שהיגרו ממדינות לא מערביות, במיוחד בכל הקשור למעמד האישה. מן הצד האחר, ישראל נעדרת לאומיות אזרחית, ויש בה התנגדות ליצירת לאום כזה³⁷. בשל כך, אזרחיה אינם רשאים להינשא מחוץ לקולקטיב הדתי, והיא פועלת בחשדנות ובגזענות כלפי בני זוג לא יהודים. בנוסף, מנקודת מבטם של מהגרים מאירופה, בולטים מאפייניה המשפחתיים הלא מערביים של ישראל³⁸ והלחצים של הקולקטיב על התא המשפחתי בנוגע לגיור ולשירות צבאי. בחלקו הבא של המאמר נבחן כיצד מתמודדים בני הזוג חוצי הגבולות עם משימת גידול הילדים, וכיצד משימה זו מושפעת מקולקטיביזם, מאינדיבידואליזם ומגלובליזציה, מושגי המפתח שהוצגו במבוא.

33 לדיון נרחב בממצאי המחקר בקשר לגיור, ראו: Hacker, לעיל ה"ש 10.

34 לדיון במונח passing ראו: ROOT, לעיל ה"ש 17.

35 סמי סמוחה "החברה הישראלית: ככל החברות או מקרה יוצא דופן?" סוציולוגיה ישראלית יא 297 (2010).

36 שם, עמ' 299.

37 שם.

38 ראו גם סליביה פוגל-ביז'אווי "משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות" מין, מגדר, פוליטיקה 107 (דפנה יזרעאלי ואח' עורכות, 1999).

ה. ילדים בין שתי מדינות?

לכאורה, משפחות שבהן כל הורה שייך למדינת מוצא אחרת יכולות להחליט להשתקע במדינת האם, במדינת האב או במדינה אחרת, או לחלופין לנוע בין שתי מדינות המוצא או בין מדינות נוספות. אוכלוסיית המחקר אינה כוללת משפחות שבחרו להשתקע במדינה שאינה מדינת ישראל. באשר למשפחות שנמצאות בישראל, מסתבר שהן אינן נעות בין ישראל לבין מדינת המוצא של ההורה המהגר או מדינה אחרת. בחינת הקשר של הילדים עם מדינת ההורה המהגר ומשפחתו חושפת, בדומה לפרק הקודם, את ההשלכות הרוחניות הגורל של מיקום מדינת המוצא ב"עולם הראשון" או ב"עולם השלישי".

1. אזרחות

מבין 26 הילדים של הזוגות שהשתתפו במחקר, רק ארבעה לא נולדו בישראל. ילדיהם של יעל ויורכן ושל דנה ואנתוני נולדו בארצות-הברית במהלך שהות ההורים שם לצורכי לימודים. כל שאר הילדים נולדו בישראל, ולמעט בנם של עשהאל וסונלי, ששהה שנה בארצות-הברית, גדלו בישראל ללא הפסקות משמעותיות. עם זאת, מעניין לציין כי הילדים שנולדו בארצות-הברית הם לא היחידים שנושאים אזרחות נוספת לזו הישראלית. ילדיהם של כריסטינה ובני נושאים גם אזרחות רוסית. זו הוסדרה כדי להקל את יציאתם לביקורים ברוסיה. לילדים של לילך וחוליו יש אזרחות צרפתית שהושגה בזכות מוצאו האלג'יראי של אביה של לילך. גם ילדיהם של מישל ויואל נושאים דרכונים צרפתיים. הדבר היה "מאוד מאוד חשוב" למישל כדי לאפשר לילדים ליהנות מההטבות הניתנות לאזרחי האיחוד האירופי כגון מימון שכר לימוד במוסדות להשכלה גבוהה. גם ילדיהם של יוהאנה ואמנון ודנה ואנתוני נושאים דרכונים זרים. קל להבחין שההורים שיכלו להשיג אזרחות מערבית לילדיהם עשו זאת, ואילו ההורים מהפיליפינים, מגאנה ומניגריה לא טרחו לברר אם ניתן להבטיח לילדיהם אזרחות נוספת של ארצות מוצאם, ואם כן – כיצד. המשפחות חוצות הגבולות אינן יוצאות דופן בעניין זה, והן מצטרפות למגמה של הורים ישראלים המעוניינים להבטיח לילדיהם אזרחות נוספת של מדינה מערבית נחשקת³⁹.

2. היכן לגדל את הילדים

39 "סקר: 68% מהישראלים רוצים דרכון זר לילדיהם", ynet (19.11.2003) www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-2820578,00.html (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011).

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

בקרב זוגות שבהם בן הזוג המהגר הגיע ממדינה לא מערבית, ישנה הסכמה כי כל עוד הילדים קטינים, המשפחה נשארת לגור בישראל, וארץ המוצא של בן הזוג המהגר אינה מהווה חלופה. ברור לזוגות הללו שישראל מספקת רמת חיים גבוהה יותר ושירותי בריאות וחינוך טובים יותר מאשר מדינת המוצא של ההורה המהגר⁴⁰. אם נדונה אפשרות ההגירה לארץ המוצא של ההורה המהגר, מדובר בהגירה בשלב מאוחר יותר של חיי המשפחה, בשל הסיכוי לחיים נוחים, שלווים וקלים יותר מבחינה כלכלית. כך, למשל, רונית מספרת על שוקי:

“כל השנים הראשונות עד שאלה נולדה הוא לא הפסיק לדבר על זה שהוא רוצה שנעבור לשם (נפאל). [...] ברגע שהוא ראה מה אנחנו יכולים להעניק לה פה, הוא הבין ששם לא נוכל לעשות את זה. כי שוקי הוא איש משפחה אמיתי”.

רונית מוסיפה לגבי עצמה:

“להזדקן שם אני מאוד שוקלת. זה מקום מדהים. [...] השקט, חוסר התחרותיות הזאת בין אנשים, כל הקטע החומרי שמה לא משחק”.

שוקי שותף לעמדה של רונית:

“אני לא פוסל לגור שמה כי זה יכול להיות פנטסטי. [...] את יכולה לנסוע עם עשרים שלושים אלף דולר ולחיות כמו כל היום ככה, תעשה לי קפה, [...] אוכל [...] וזה יכול להיות מאוד נחמד. אבל לא היום. [...] קודם כול יש לי שלושה ילדים ושם אין חינוך. [...] חינוך פרטי עולה טונה של כסף”.

לעומת זאת, מבין הזוגות שאחד מהם הגיע מהמערב, רק יואל ומישל, המבוגרים יחסית, לא הזכירו דיון באפשרות שהמשפחה תחיה מחוץ לישראל. בקרב הזוגות האחרים בקטגוריה הזו, אכזבה מהמשטר הפוליטי בישראל, קשיים במציאת תעסוקה הולמת, ביקורת על מערכת החינוך ורצון בשינוי לאווירה רגועה יותר מהווים סיבות שבגינן האפשרות של הגירה למערב עולה על הפרק. כך, בעיקר בשם אינטרסים אינדיבידואליסטיים, אך גם ממניעים אידאולוגיים, הגירה מישראל נתפסת כמהלך לגיטימי שאין להתנצל עליו⁴¹.

40 ראו גם THE UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME, SUMMARY HUMAN DEVELOPMENT: REPORT 2009, 12 (2009) hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Summary.pdf (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011).

41 על הירידה מן הארץ כאפשרות שאינה עוד בגדר טאבו, ראו אשר אריאן, ניר אטמור ועל הדר “מדד הדמוקרטיה הישראלית 2007” המכון הישראלי לדמוקרטיה 85–86 (2007) www.idi.org.il/

האפשרות הנדונה לעבור למדינה אחרת אינה, בהכרח, למדינת המוצא של ההורה המהגר. יחסים סבוכים עם משפחת המוצא וביקורת על מדינת המוצא ועל תרבותה גורמים לשקילת הגירה גם למדינה מערבית שאינה ארץ הולדתו של ההורה המהגר. הקשר העז של בן הזוג הישראלי לישראל, ובמיוחד למשפחה ולשפה, עלויות המחיה הגבוהות במערב לעומת אפשרויות תעסוקה בישראל ותמיכה כלכלית מצד משפחת בן הזוג הישראלי, ומזג האוויר הנוח והיחס הבינ-אישי החם בכלל והיחס לילדים בפרט בישראל, הועלו כהצדקות שבגינן אפשרות ההגירה התאורטית מישראל אינה ממומשת בשלב זה של חיי המשפחה. גם כאן, אינטרסים אינדיבידואליסטיים שולטים בכיפה, אך בצדם קיימים גם הזדהות עם האתנוס היהודי ורצון לממש את השייכות אליו בישראל.

3. קשר עם משפחת המהגר

העובדה שישראל היא מוקד החיים של המשפחות שהשתתפו במחקר בולטת גם לאור בחינת הקשר בין המשפחה החיה בישראל לבין משפחת המוצא של בן הזוג המהגר. כל הזוגות ציינו את ההיבטים הכלכליים של שמירת הקשר הכוללים את העלות הגבוהה של נסיעת המשפחה מישראל לארץ המוצא של ההורה המהגר ושל נסיעת בני משפחת המוצא של ההורה המהגר לביקור בישראל. המעמסה הכלכלית קשה עבור כל הזוגות, אולם היא באה לידי ביטוי באופן משמעותי יותר בקרב זוגות שבהם בן הזוג המהגר הגיע ממדינה מתפתחת. לבד מעלות כרטיסי הטיסה, למהגרים שהגיעו ממדינות מתפתחות, בניגוד לאלו שהגיעו ממדינות מערביות, אין בני משפחה במצב כלכלי המאפשר להם להשתתף בעלות הנסיעה של המשפחה אליהם, או להגיע לביקור בישראל בעצמם. בנוסף, חלק מבני הזוג שהגיעו ממדינות מתפתחות ציינו כי בני משפחת המוצא מצפים מהם לסיוע כלכלי במהלך הביקור, דבר המייקר את העלויות עוד יותר.

בצד הקושי הכלכלי, נסיעה למדינה מתפתחת כרוכה בקשיים לוגיסטיים ובהתמודדות עם תנאים לא נוחים המעוררים חששות בקרב ההורים מנסיעה עם הילדים. כך, בקה מסבירה מדוע שני בניה, בני 13 ו-9, טרם ביקרו בפיליפינים, אף שהיא נוסעת לשם כמעט כל שנה:

”ת: לפני שנה הגדול רצה באמת לנסוע אמרתי ניקח אותו קצת שהוא יהיה יותר מבוגר כדי שלא יראה את המקום ויהיה disappointed.”

GuttmanCenter/SurveyArticle/Pages/The_Guttman_Center_Surveys_Articles_5.aspx
www.haaretz.co.il/ (24.8.01) הארץ “שביל הבריחה” אוריה שביט (14.4.2011);
hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=66702&contrassID=2&subContrassID=13&sbSub
ContrassID=0&listSrc=Y (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011).

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

ש: יתאכזב?

ת: מהמצב (צחוק קל) לא כמו כאן או באירופה או ארצות-הברית ש... מטופח. יש שמה הרבה... צפוף, ולא יודעת, בלגאן".

כתחליף לנסיעה בקה מראה לילדים תמונות של משפחתה ומתארת את חיי הכפר באוזניהם, אך גם יחזקאל מצנן את רצונם לנסוע:

"קודם כול זה מעמסה כלכלית לנסוע כולם לפיליפינים. [...] לדעתי הם לא בדיוק יודעים, הם מתלהבים, הם שמעו ג'ונגל ואני יודע, אבל הם לא מבינים בדיוק למה הם הולכים. הם הולכים למקום שינתקו אותם מהמחשב ומהטלוויזיה ושפה שהם לא מבינים, אמרתי להם כשתהיו קצת יותר גדולים, יותר בוגרים".

גם בתם של אלמוג וג'יימס לא הייתה בגאנה, אף על פי שג'יימס היה מעוניין בכך. גאנה השאירה על אלמוג רושם קשה כשביקרה שם לרגל חתונתה, והיא טוענת שגאנה היא כמו "עזה", "עולם שלישי" עם "שחיתות" "שזה מפחיד" ומלונות ש"אכסניית נוער שווה יותר" מהן. אלמוג מסבירה כי כבר אין מילת בנות בגאנה, אך בכל זאת:

"זה נורא הפחיד אותי, נושא שהייתי חולמת עליו בלילות, שאנחנו ניסע ויעשו לה משהו, והנה, ולא רוצה לנסוע, הוא (ג'יימס) אומר לי אלמוג מה פתאום? מי יגיע בילדה שלך בכלל? כאילו את מטורפת. נורא מפחיד".

כך, גם ילדיהם של רונית ושוקי ונורלי וארז טרם ביקרו בנפאל ובפיליפינים, בהתאמה. הבכור של טובה ודון אמנם ביקר בניגריה בהיותו בן שנתיים וחצי, אך התעתד לבקר בה שוב עם שני אחיו הצעירים רק שש שנים מאוחר יותר, בקיץ שבו התקיים הריאיון. קרן ההשתלמות של טובה עמדה להשתחרר, ובכך לאפשר למשפחה לממן את המסע היקר. במקרים של בקה ושוקי, חשוב לציין כי בני משפחה נוספים הגיעו מהפיליפינים ומנפאל ומתגוררים בישראל. עם זאת, ההורים לא מדווחים על קשרים משמעותיים שהתפתחו בין הילדים לבין אחיו של שוקי או לאמה ולאחיה של בקה. נדמה כי היעדר שפה משותפת הוא חסם משמעותי להתפתחותם של קשרים כאלה.

באופן מעניין, שתי המשפחות הקשורות להודו מקפידות על נסיעה של הילדים לשם. במקרה של נווין, לא נותרה לו משפחה באנגליה, והוא ומשפחתו נוסעים לבקר את אביו ואחיו החיים בהודו, במימון האב. הנסיעות אינן קלות לרחל, מכיוון שהיא מצופה להתנהג כאישה הודית צייתנית, אך לפחות אין קשיי תקשורת בסיסיים מכיוון שהמשפחה של נווין דוברת אנגלית. במקרה של סונלי, היא נפגשת עם בני משפחה בישראל ובהודו, ובנה "פורח" שם. המפגשים נשמרים בסוד מפני האב, שכצפוי הטיל על סונלי חרם ומסרב

להיפגש אתה ועם בנה. כאן ניכר הקושי התקשורת־שפתי בין הבן לבין משפחת אמו, ולדברי עשהאל, הם "בקושי מסתדרים". בניגוד להימנעות המשפחות מנסיעה לפיליפינים, לגאנה ולנפאל, בולטת תדירות המפגשים של המשפחות במקרים שבהם משפחת המוצא של ההורה המהגר חיה באירופה. ילדיהם של יורכן ויעל היו כמה פעמים בהולנד, והם אירחו את אחיו של יורכן וילדיו בישראל; כריסטינה טסה עם הילדים תדיר לרוסיה, ואמה שוהה שבועות ארוכים כל שנה בישראל; ילדיהם של דנה ואנתוני מרבים לפגוש את משפחתו של אנתוני, הן ביוון והן בישראל. שניהם מדווחים כי הילדים "מאוד אוהבים" את אמו של אנתוני, את אביו ואחותו, ונאהבים על ידם, וכי הקשר ביניהם "הדוק"; גם הילדים של מישל ויואל מכירים את משפחתה של מישל היטב מביקורים הדדיים, שהתמעטו לאחר מותה של אמה של מישל והתבגרות הילדים. עם זאת, יואל מבהיר כי אין להשוות את היחסים שנקמו בין הילדים לבין הוריה של מישל לבין אלו שנקמו עם הוריו, הן בשל מחסום השפה והן מכיוון שצרפת אינה "הסביבה הטבעית שלהם". בתם של יוהאנה ואמנון מבקרת פעמיים—שלוש בשנה בגרמניה, מכיוון שביקורים תכופים בגרמניה היו תנאי להסכמתה של יוהאנה לחיות בישראל:

"This has always been a demand from my side, I said Amnon, look, if I can't at least go twice home and visit and see what's going on there and what... not even so much the connection to parents but, you know, the whole connection to it (Germany), then I won't be able to live here. [...] we have to have the economic means in order to facilitate this, if that isn't the case then, you know, **חאלאס!**"

המקרה של חוליו מעניין במיוחד כי הוא מתעקש על נסיעות ממושכות של משפחתו לאורוגוואי חרף העלויות הגבוהות, שלילך העריכה ב-20,000\$ לנסיעה, וחרף העובדה כי לא מדובר במשפחה מבוססת במיוחד. לטענתו, "אנחנו נוסעים כל כך הרבה, ואם לא היינו צריכים לנסוע כל כך, כבר כמעט דירה היינו יכולים לקנות". בדומה ליוהאנה, הוא מצדיק את ההשקעה לא רק בשמירה על קשר עם המשפחה, אלא גם בשמירה על קשר עם המדינה ותרבותה:

"משפחה חשוב לי, חשוב לילדים גם, אני רואה את זה, יותר חשוב מכל דבר, לא מטבח חדש לא זה לא חשוב, העיקר שיכירו את המשפחה שיכירו את המדינה גם, חשוב".

עבור הילדים, "זה פנומנלי ממש פנטסטי", כי:

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

”סבא לוקח אותם לבנק (מקום עבודתו) ופה וזה וכלב וזה ויש שטח, אחר לגמרי זו מדינה לגמרי את יודעת שונה לחלוטין זה עולם אחר. [...] קודם כל המון משפחה שפה מה יש לנו? את ההורים של אשתי זהו כי אחים בחו”ל, שמה יש לי חמש אחים לכל אחד יש בממוצע אולי ארבע ילדים, יש בתים גדולים, הרבה שטח, יש חווה, יש מכוניות וזה, יותר מבחינה גם כלכלית הכול יותר הכול גרנדיוזי כזה בטח, פה הכול ממוצע [...] פה בקיום יומיומי, שמה זה חופש, אבל גם יש בעיות שמה אבל הילדים לא רואים את הבעיות שיש מסביב”.

כפי שיפורט להלן, חוליו גם מתעקש ללמד את ילדיו ספרדית, כדי שיוכלו לתקשר עם משפחתו בעת הביקורים. לילך מוסיפה כי אכן נוצר “קשר חזק” בין הבן הבכור, שכבר ביקר כמה פעמים באורוגוואי, לבין הסבא, הסבתא והדודה, והוא “מאוד אוהב את המשפחה” של חוליו.

המרואיינים העלו את האפשרות של שיחות טלפון והקלטות וידאו כאמצעים נוספים לשמירת הקשר עם משפחת המוצא של ההורה המהגר. גם כאן בולטים הקשיים בשמירת קשר עם משפחה במדינה מפגרת טכנולוגית, כפי שמדגים שוקי. שוקי מספר כי בבית משפחתו בנפאל אין מכשיר טלפון. כדי ליצור קשר טלפוני עם ישראל, על בן משפחתו ללכת ברגל כשעתיים עד למכשיר הטלפון הקרוב ביותר. בתקופת המונסונים ההליכה אל הטלפון בלתי-אפשרית, כך ששוקי יכול ליצור קשר טלפוני עם משפחתו רק בעונות מסוימות בשנה. שוקי מספר כי הוא מתכנן להתקין מכשיר טלפון בבית הוריו כדי להקל את הקשר עמם. כפי שיידון בחלק העוסק בשפה, ילדיו של שוקי אינם דוברים נפאלית, ומכאן שגם לאחר המאמץ הרב המושקע בקשר טלפוני, אין בו כדי לחזק את הקשר בין הילדים לבין משפחת המוצא של שוקי. בביקורו האחרון בנפאל, שנערך ללא הילדים, הביא שוקי קלטת וידאו שבה צולמו רונית והילדים, אולם כדי להראות את הקלטת היה עליו גם לדאוג למכשיר הווידיאו עצמו. במהלך הביקור צילם שוקי את בני משפחתו כדי שיוכל להראות את הצילומים לילדיו.

פרט לנורלי, שמשוחחת עם אמה בכל יום באמצעות האינטרנט בנוכחות ילדיה, המרואיינים לא דיווחו על שימוש בדואר רגיל, בדואר אלקטרוני ובסקיפ ליצירת קשר עם המשפחה המורחבת בחו”ל. עם זאת, יש לציין כי הראיונות נערכו לפני כחמש שנים. ניתן להניח כי היום, כאשר ניתן לקיים קשר וידאו ללא תשלום בין מדינות, יש פוטנציאל רב יותר לשמירת קשר עם משפחת המוצא של ההורה המהגר. אולם השכלולים הטכנולוגיים הללו אינם יכולים להקל את התקשורת במקומות שבהם מחשב הוא מצרך נדיר. מכל האמור בחלק זה עולה כי עבור חלק מהמשפחות, בעיקר כאשר אחד מבני הזוג הגיע לישראל כמהגר עבודה ממדינה נחשלת יחסית, המגורים בישראל כרוכים בקשר רופף

ביותר עם משפחת המוצא של ההורה המהגר. גם במקרים אחרים הקשר מוגבל, בעיקר בשל העלויות הכלכליות הכרוכות בשימורו ובשל קשיי השפה. עם זאת, ישנן משפחות, בעיקר של בני זוג מהמערב, המתעקשות על שימור קשר אינטנסיבי עם משפחת המוצא של ההורה המהגר ומדינתו, ומכאן שהילדים נחשפים באופן משמעותי לתרבות נוספת פרט לתרבות היהודית-ישראלית. בני זוג שמוצאם במזרח מוצאים דרכים אלטרנטיביות לחשיפת ילדיהם לתרבותם ולמשפחתם, כמו סיפורים, תמונות וקלטות וידאו, ולעתים מביאים קרובי משפחה נוספים לישראל, הן במטרה לסייע לקרוביהם בפרנסה והן כדי להקל את בדידותם שלהם. בפרק הבא נראה שההבדלים בעצמת החשיפה הבין-תרבותית של הילדים וזיקתם לשונות שבין מזרח למערב, באים לידי ביטוי גם בהחלטות ובפרקטיקות ההוריות לאורך חיי הילדים.

1. הכרעות מעצבות זהות

פרט להכרעה אם לגדל את הילדים בישראל או לא, בני זוג מרובי עירובים צריכים לקבל החלטות המשפיעות על עיצוב הזהות של ילדיהם ועל הזיקה של זהות זו לזהות של כל אחד מההורים. במיוחד עם בוא הילדים לעולם ובשנותיהם הראשונות, כוחם הסוציאליזטורי של גורמים חיצוניים חלש יחסית. בשלב זה של חיי הילדים, ההורים קובעים את דתם ואת שמם של הילדים ומעצבים את המרחב השפתי שלהם. בשלבים מאוחרים יותר, שבהם מתקבלות הכרעות הוריות בנוגע לחינוך הילדים, לציון חגים ואירועים כמו בר מצווה, ולגיוס לצבא, גוברת השפעתם של גורמים אחרים, דוגמת מערכת החינוך במדינה, חברי הילדים והילדים עצמם, בעיצוב זהותם של הילדים.

1. דת

ההכרעה באשר לדתם של הילדים התקבלה, במרבית המקרים, עוד בטרם נולדו, בעת שבני הזוג התלבטו (או שלא התלבטו) בעניין אפשרות הגיור של בן הזוג שאינו יהודי. מבין בני הזוג שאינם יהודים בחר רק חוליו להתגייר, ועשה זאת "באמונה שלמה" עוד בטרם פגש את לילך. שאר הגברים לא התגיירו ולא דיווחו על לחץ משמעותי מצד בנות זוגם ומשפחותיהן לעשות זאת. לעומתם, ארבע מתוך שש בנות הזוג המהגרות התגיירו, ושלוש מהן דיווחו על לחצים משמעותיים מצד בני זוגן היהודים ומשפחותיהם לעשות כן⁴².

42 לדין נרחב בממצאי המחקר בנושא גיור ראו: Hacker, לעיל ה"ש 10.

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

הסיבה המרכזית שהוזכרה לגיוון של בנות הזוג היא יהדותם של הילדים. עשהאל, לדוגמה, מסביר שהגיוון היה חשוב לו מפני שלא רצה שילדיו יסבלו מ"בעיה תרבותית". עוד הסביר: "השאלה של האם זה חנוכה או קריסטמס כשחיים בישראל, העדפתי לנסות לתת לזה איזה שהיא תשובה כבר מלכתחילה". סיבה נוספת שהזכיר היא האפשרות שבני הזוג ייפרדו בעתיד. הוא האמין כי אם יהיו יהודים, "יהיה יותר קשה להוציא את הילדים מישראל". בקרב בנות הזוג היהודיות גיורו של בן הזוג נתפס חשוב פחות. כך, כשנשאלה אלמוג אם הועלתה האפשרות שג'יימס יתגייר, ענתה: "ממש לא", והסבירה ש"הילדה יהודייה, כל השאר לא מעניין אותי".

כך, בזכות כללי ההלכה המכירים ביהדות הילד אם אמו יהודייה, ובזכות הגיוון של ארבע מתוך שש האימהות המהגרות, רק בתם בת השנתיים של יוהאנה ואמנון ובניהם של יחזקאל ובקה, בני 9 ו-13, אינם מוכרים כיהודים. שני הזוגות אינם מדווחים על תגובות שליליות או על בעיות שמקורן בדת הילדים, אולם הם מזהים את אי-ההשתייכות לדת היהודית כסוגיה שעשויה לעורר קשיים בעתיד. בתם של יוהאנה ואמנון חסרת דת. הוריה מספרים כי העובדה שהיא אינה יהודייה לא יצרה עבורם בעיות עד כה, אולם אמנון צופה כי הנושא יתעורר בעתיד, וכי "זאת תהיה התמודדות". לעומתם, ילדיהם של בקה ויחזקאל מבוגרים יותר, ושאלת דתם מעסיקה אותם. בקה מסבירה לילדיה שהיות שלא התגיירה, הם נחשבים נוצרים, ומספרת שלמרות הסברה, הבנים "מרגישים שהם יהודים"⁴³. יחזקאל מזהה את סוגיית היהדות כעניין בעייתי העלול לעורר קשיי זהות ובלבול אצל הילדים:

"יש אצלי חשש לאיזושהי בעיית זהות בנושא של היהודי לא יהודי. רגע, מה זאת אומרת אני לא יהודי? איך אני לא יהודי? כולם פה יהודים, נולדתי פה, יש לי שם יהודי, אני מדבר עברית, למדתי בבית ספר, הם כולם יהודים מסביב, חגגתי את החגים היהודיים, אז מה זאת אומרת אני לא יהודי?"

מעניין לציין שכמה מהילדים מוכרים במקביל ליהדותם גם כבעלי דת נוספת. למשל, ילדיהם של נווין ורחל נחשבים גם הינדים, ובניהם של אנתוני ודנה נחשבים גם יוונים-אורתודוקסים. בשני המקרים הללו, ההורים הלא יהודים הציגו עמדה מורכבת שלפיה יש חשיבות לפתח זהות יהודית כדת פורמלית תוך שמירה על פתיחות לאימוץ מקביל של הדת הנוספת, בהתאם לרצון הילדים. כך, מתאר נווין את עמדותיו בנוגע לדתם של ילדיו:

"לגבי הילדים שלנו זה [...] ברור שהם יהודים [...] באיזה שהוא מקום בשבילי ובשביל עמית זה [...] מין joint adventure שאנחנו לומדים על הדת

43 יש להזכיר כי במרבית העדות הנוצריות הדת מועברת לילדים מהאב, כך שייכתן שילדיה של בקה חסרי דת ולא נוצרים, והיא אינה מודעת לכך.

ביחד, על יהדות וזה מאוד חי [...] וחוזן מזה אנחנו מדברים על דתות אחרות, הוא מאוד בקיא נגיד בפנתאון ההינדואי של האלים, הוא נורא אוהב את זה וזה לא מפריע לו. [...] אין שום בלבול, כאילו מאוד באווירה שמקבלת”.

כשנשאל מדוע ברור לו שילדיו יהודים, השיב:

”כי הוא [...] הולך לגן ששמה חוגגים את החגים, והוא חי ב- (פאזזה) את יודעת מה, יכול להיות שיהודי זה לא, יכול להיות שישיראלי זה יותר נכון באיזה שהוא מקום [...] לא בטוח לגבי זה. אבל אין ספק שהישראליות שלו גם הולכת יד ביד עם... עם יהדות. וזה כאילו נראה לי טבעי שכך וטוב שכך [...] נראה לי טוב בשבילו שיהיה לו איזה שהוא הרגשה לגבי מי הוא [...] שחלק מזה ללא ספק זה שהוא... יהודי. כמו שאני רואה [...] הוא לא רואה סתירה בלהגיד שהוא יהודי אבל גם, שהוא גם לא יהודי. שזה לא אומר בהכרח משהו על מה שהוא מאמין אלא יותר על [...] רקע תרבותי שיש לו”.

בדומה מספר אנתוני:

”הילדים מספרים חופשי על קריסטמס ועל המשפחה שלהם, הם בכלל מתגאים ב- לפני כמה ימים סיפרו לי שהם לא מביאים את זה בצורה דתית הם מביאים את זה בצורה של מדינה [...] יש איזשהו multiculturalism שהם כבר לקחו על עצמם ותקופה די ארוכה. [...] הם יחליטו בשלב מסוים, יש להם את כל האופציות, מבחינתם אימא שלהם יהודייה אז גם הם צריכים להיות יהודים”.

עם זאת, עבור רוב המשפחות, ההכרה הרשמית ביהדות הילדים חשובה לאין ערוך מהדת של ההורה הלא יהודי. שוקי, למשל, הופתע כשנשאל בריאיון אם בניו משתייכים גם לדתו שלו, וסיפר שמעולם לא טרח לברר זאת.

דרך נוספת להתמודד עם המורכבות הבין-דתית במשפחות חוצות הגבולות היא להתמקד בפן המסורתי והלא אורתודוקסי של הדתות. כשהמרוואיינים נשאלו כיצד באה לידי ביטוי הדת בחייהם השיבו רובם כי פרט לחגים, היא אינה ממלאת תפקיד משמעותי. הם אינם מבקרים בקביעות בבתי תפילה, אולם חלקם עורכים בהם ביקורים מזדמנים. למשל, ג'יימס לוקח את בתו בת השלוש לכנסייה מדי פעם, שם היא נהנית לרקוד לצלילי השירים. כמה הורים סיפרו שלקחו את ילדיהם לכנסייה או לבית כנסת לביקור חד-פעמי. כל הזוגות סיפרו שהם חוגגים את חג הפסח ואת שאר החגים המרכזיים בדת היהודית. עם זאת, רובם דיווחו כי הם חוגגים באופן חילוני, ושמים את הדגש על המסורת ולא על

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

הדת⁴⁴. לדוגמה, יורכן מתאר את ערב הפסח בביתו, שמתקיים להבנתו ככלל משפחה חילונית אחרת: "צחוקים בקריאת הסדר, אף אחד לא קורא אחרי שאוכלים, בצורה רגילה". טובה הייתה בת הזוג היחידה שסיפרה שהיא מקפידה לצום ביום כיפור ואינה מכניסה חמץ לביתה בפסח. היא טענה שדון, בן זוגה, "זורם עם זה".

כמחצית מהזוגות סיפרו שהם מציינים במידה מסוימת גם חגים לא יהודיים. למשל, נווין מספר שהוא משמיע מזמורים בחג המולד וקונה מתנות לבנים, ויוהאנה סיפרה שהיא ובתה צובעות יחד ביצים בחג הפסחא. כמה זוגות סיפרו שאת החגים הלא יהודיים הם חוגגים במפגש חברתי עם מהגרים מהמדינה שממנה הגיע בן הזוג שאינו יהודי. גם בציון החגים הזרים הדגש הוא על המסורת והמתנות, והפן הדתי נדחק אל השוליים. כך, דנה מספרת שהמשפחה כילתה כמה חגים נוצריים אצל משפחתו של אנתוני ביון. במקרים אלה "מה שיש – חוגגים, אבל לא הולכים לפולחן", ובאופן כללי מספרת דנה שבמשפחתה "כל חג שמקבלים בו מתנה אנחנו חוגגים".

מתיאורי ההורים עולה כי החגים היהודיים והזרים נחגגים בהסכמה ואינם מעוררים מחלוקות. לדוגמה, יחזקאל מספר שלבקה חשוב לחגוג את חג המולד כדי שהילדים יכירו אותו. זה מעולם לא הפריע לו, ולכן לא התעורר דיון בעניין. רונית היא בת הזוג היחידה שסיפרה על מחלוקת שהתעוררה סביב החגים. היא מספרת ששוקי "לפעמים אוהב לעשות דווקא", ולכן הודיע שהוא מסרב לחגוג את החגים היהודיים, כפי שאינו חוגג חגים נפאליים. רונית לא התרגשה מהצהרתו וביקשה ממנו "לעשות מה שהוא יכול". למשל, כשהמשפחה חוגגת את ליל הסדר אצל הוריה, ברור ששוקי מגיע, אבל "אם הוא רוצה לאכול לחם – אני האחרונה שזה יפריע לה".

דחיקת הרכיב הדתי אל מחוץ לתמונה עשויה להצביע על שוליותה של הדת בחיי המרואיינים. אולם, כאשר נשאלו ישירות לגבי אמונתם, השיבו כמה מרואיינים תשובות מורכבות המעידות אחרת. למשל, עשהאל השיב כי "אם דת זו שמירת מצוות אז אפס. אבל אם דת זה להרגיש דתי אז כן". בדומה לו מגדירה אלמוג את הדת באופן שמאפשר לה ולגיימס לחלוק אמונה דתית: "אנחנו מאמינים שיש אלוהים אחד, זה שקוראים לו בהמון שמות". נדמה כי הגדרת האמונה באופן מופשט וציון החגים מבלי להקפיד על מרכיביהם הדתיים, מקלים על בני זוג בין-דתיים לקיים חיי אמונה משפחתיים, אף שאינם בני דת אחת.

44 על "חילון" של חגים דתיים בישראל, ראו רחל שרעבי "מחג החנוכה ועד פסטיבל "החג של החגים": זהות קולקטיבית משתנה" מועד: שנתון למדעי היהדות 17, 137 (2007).

2. ברית מילה

סוגיה הקשורה קשר הדוק לשאלת דתם של הילדים היא ברית המילה⁴⁵. מתוך אחת-עשרה המשפחות שבהן נולדו בנים, החליטו עשרה זוגות למול את בניהם⁴⁶. בקרב כמחצית מהזוגות לא התעורר דיון סביב המילה, היות שלא התקיים בסוגיה זו פער תרבותי בין בני הזוג. בני וכריסטינה, ולילך וחוליו, שני זוגות שבהם התגייר בן הזוג הזר וחש קשר עמוק אל העם היהודי, הסכימו למול את בניהם, והיו היחידים שעשו זאת באירוע חגיגי. גם בני הזוג שהגיעו מגאנה, מניגריה ומהפיליפינים סיפרו שלא התעורר דיון בנושא, מאחר שבמדינות שמהן הם מגיעים נהוג למול את הבנים.

בכל המקרים שבהם התעוררה מחלוקת, למעט המקרה של יעל ויורכן, היה זה בן הזוג הזר שהתנגד למילה. הטיעונים שהועלו נגד המילה הם כי מדובר בפולחן פרימיטיבי ובפרקטיקה ברברית ואלימה. כן נטען כי אין במילה יתרונות בריאותיים עבור הבנים, וכי הדבר עלול לעורר התנגדות בקרב משפחת המוצא של ההורה המהגר. התומכים במילה חשבו שעדיף למול את הבנים כדי להימנע מגינוי חברתי. הועלה הטיעון כי אם הבנים ירצו לעבור מילה בגיל מבוגר יותר יהיה עליהם לעבור חוויה קשה וכי נכון לחסוך מהם התלבטות זו בבגרותם. הצדקות נוספות שהוזכרו הן רגשות המשפחה המורחבת בישראל והפן החברתי והמסורתי אשר המילה מסמלת.

כמה הורים תיארו את ההחלטה אם למול את בנם אם לאו כקשה ביותר, והתלבטו בסוגיה תקופה ארוכה, לעתים עוד שנים בטרם נולד הבן. למשל, סונלי מספרת:

“על הברית מילה זה באמת מהתחלה חשבתי [...] שזה נורא, ואני עד היום חושבת שזה נורא (נאנחת). לפני ההיריון התווכחנו על זה, במהלך ההריון התווכחנו על זה ואחרי שהילד נולד פשוט ראיתי שאין לי כוחות [...] וחלק מהחברים שלי אמרו שיש דברים אחרים יותר חשובים, שווה לך להלחם על זה ולא על זה. אמרתי זה דבר הכי חשוב, זה ילד שלי, מי יחליט שבגיל שמונה ימים צריך לחתוך לו את האיבר הכי [...] אמרתי לו (לעשהאל) שזה ברברי לחלוטין ורבנו על זה כמה פעמים [...] עשיתי את זה בלית בררה.”

45 רק לילדה אחת, לבתם של אלמוג וג'יימס, נערך טקס לכבוד הלידה. הטקס, המכונה Outdooring, נערך בכנסייה, ובמסגרתו בירך כומר את הבת.

46 לפי ארגון הבריאות העולמי, בישראל נימולים כמעט כל הגברים היהודים, בבריטניה 99% מהגברים היהודים ובארצות-הברית 98%: WORLD HEALTH ORGANIZATION MALE CIRCUMCISION: GLOBAL TRENDS AND DETERMINANTS OF PREVALENCE, SAFETY AND ACCEPTABILITY 3 (2007) whqlibdoc.who.int/publications/2007/9789241596169_eng.pdf (נברך לאחרונה ב-14.4.2011).

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

ואילו עשהאל מסביר:

“היה לי ברור שיהיה הרבה יותר קל לילד אחרי זה. [...] אני חושב שהמחשבה למה מלתם אותי היא מחשבה יותר נדירה בהרבה מהמחשבה למה לא עשיתם לי ברית מילה, והתשובה שלנו אותך כי כולם נימולים היא תשובה יותר טובה מהתשובה לא מלנו אותך כי רצינו שזאת תהיה החלטה שלך. [...] יכול להיות שאם לא היינו חיים בישראל זה היה אחרת. לא בטוח אגב. גם אל תשכחי שרצייתי שהילדים יגדלו כיהודים.”

פרט לכריסטינה ובני ולילך וחוליו, לא ציינו הזוגות את השיקול הדתי כשיקול מרכזי בהחלטה למול את הבן. יחזקאל אף כינה את מילת בניו כ”מילה ללא ברית”. בדומה לעשהאל, היו עוד זוגות שציינו כי לו היו מתגוררים במדינה אחרת, ייתכן שהיו בוחרים שלא למול את הבנים. בקרב הזוגות שבחרו במילה ממניעים מעשיים, דומה שהבחירה ברופא שיבצע את ההליך על פני מוהל הקלה על ההורים את קבלת ההחלטה. לדוגמה, הבנים של דנה ואנתוני נולדו במהלך שהות בארצות-הברית ונימולו בבית החולים על ידי רופאה. אנתוני ודנה הביעו סיפוק ושעשוע מכך שהמילה נעשתה על ידי אישה.

הזוג היחיד שנמנע ממילה הם רחל ונווין, הורים לשני בנים. נווין מספר שלאחר שנקבע מועד למילת הבן הבכור הרגיש כי הוא לא יכול לשתף פעולה עם ההחלטה, וערך מחקר באינטרנט כדי לנמק את התנגדותו. הוא לא ראה מקום למול את הילד מסיבות דתיות, מאחר שבני הזוג אינם דתיים, והוא לא האמין שהמילה תסייע לבריאותו. נווין מספר שהעדיף שהילד יתמודד עם זהותו המורכבת ולא רצה למול אותו כדי לטשטש את השונות. כמה ימים לפני הטקס הודיע נווין לרחל שהוא מתנגד למילה. רחל הגיבה בבכי מאחר שפחדה שהילד יהיה חריג וחששה מתגובתו של אביה, ניצול שואה, אך הסכימה לבסוף שלא למול את הבן. רחל ונווין רואים בהחלטתם זו אירוע מכונן ששינה את תפיסת ההורות שלהם. נווין מספר כי ההתעקשות בתחילת הדרך הקלה עליו לקבל החלטות “לא הכי סטנדרטיות” בהמשך ולעמוד מאחוריהן. רחל מספרת שזו ההחלטה הטובה ביותר שעשתה בחייה:

“אני חושבת שההחלטה הכי טובה שעשיתי בחיים שלי זה לא למול את הילדים שלי. [...] עשיתי איזושהי החלטה לגבי האימהות שלי ברגע הזה. וההחלטה הייתה שאני הולכת בדרך שלי, ובדרך הזו אני נאמנה בראש ובראשונה ל-wellbeing של הילדים שלי ולא לשום דבר אחר, לא ללחצים חברתיים ולא ללחצים משפחתיים ולא למה יגידו ולא למה יהיה, אלא רק למה שאני חושבת שטוב לילדים שלי, ושהילדים שלי הם לא ילדים רגילים לגמרי, חוץ מהברית, הרי יש להם אבא לא יהודי, וזה לא קשור לאם חתכו

להם או לא, ואני אחסוך מהם את הכאב הזה, ואני אעשה את זה בשבילם והם יגדלו [...] עם איך שהם”.

3. שמות

אחת ההכרעות הראשונות שלה נדרשו ההורים כאשר לזהות התרבותית של ילדיהם היא בחירת שם משפחה ושם פרטי. שם משפחתם של הילדים נקבע אצל כמחצית מהזוגות עוד לפני שנולדו, בעת שבת הזוג אימצה את שם משפחתו של בן זוגה. מעניין לציין כי כמה בנות זוג בחרו להמיר את שמן בשם בן זוגן גם כאשר היה זה שם זר וקשה להגייה בעברית. למשל, רונית, בחרה לשאת את שם משפחתו של שוקי, רג'ילוהר (Rajilohar). לדבריה, “זה קשה השם הזה, ואף אחד לא יודע לבטא אותו בארץ”. רונית מסבירה כי השם נפאל מעיד על המעמד החברתי, ובמקרה של שוקי מדובר במעמד הגבוה ביותר בין הקאסטות, וגם בתוך הקאסטה עצמה, וכדבריה: “אני אשנה לו דבר כזה?”.

גם בשם המשפחות שבהן שמרה בת הזוג על שם נעוריה או בחרה לצרף את שם בן זוגה לשמה נקראים הילדים בשם האב בלבד. האפשרות כי הילדים ייקראו בשמות שני ההורים או בשם האם עלתה לדיון קצר רק אצל יעל ויורכן. לשניהם היה חשוב לשמור על שם משפחתם, ליעל – מפני שזה השם שגדלה אתו, וליורכן – מאחר שהשם מזהה אותו כהולנדי. יעל מספרת כי זה היה “לא עקרוני” מבחינתה, בשונה מהשמירה על שמה שלה, ולכן לא התעקשה על כך.

ילדיהם של רחל ונווין נושאים את שם משפחתו של נווין, גופטה (Gupta), שרחל מתארת כ“לא שם פשוט להתהלך אתו בקרבנו”. היא מספרת שהעלתה את האפשרות שכל בני המשפחה יישאו שם אחד משותף, והציעה שם “עם צליל יפה בעברית” אשר משמש כשם שני את כל הגברים במשפחתו של נווין, אך:

“[נווין] לא ממש שיתף עם זה פעולה [...] הוא לא אמר לא, אבל הוא היה מאוד אמביוולנטי [...] אפילו ניסיתי קצת לקדם את זה במשרד הפנים ואחרי זה הסתבר שזה צריך אישור של בית משפט [...] ואז כזה ירדתי מזה [...] יש את האפשרות של שני השמות אבל זה נראה לי בכלל קצת מטורף [...] גם אין לי איזה חיבור מסוים לשם פלדמן, אני חייבת לומר זה שם שדי לא אהבתי בילדותי [...] זה לא שם עברי [...] תמיד ראיתי בזה איזה שם שקיבלתי מהאבא שלי [...] זה לא איזה שם שמייצג את ה- את יודעת, את רוחי [...] ואם כבר באמת אז לקחת משהו אחר, ז'תומרת איזה זהות חדשה”.

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

דנה מסבירה את היעדר הדיון בשאלת שם המשפחה של הילדים כרגע של "היעדר פמיניזם". לטענתה, "זה לא דובר. אם היינו מתחילים לדבר, אז כבר זה היה נגמר אחרת". באופן דומה התקשו גם שאר הנשים להסביר מדוע נקראו הילדים על שם האב בלבד. בני זוגן סברו כי שמם הועבר לילדים ללא דיון מאחר שכך מקובל בכל העולם. כפי שמתן שם האב לילדים אינו ייחודי למשפחות חוצות גבולות⁴⁷, כך גם חלק מהשיקולים שהנחו את בחירת שמותיהם הפרטיים של הילדים משותף להן ולמשפחות ישראליות אחרות. יעל מתארת את הליך בחירת השם, שהתבצע להבנתה "כמו כל זוג רגיל לגמרי": הם ישבו עם ספר השמות ומחקו שמות שלא מצאו חן בעיניהם. בני זוג אחרים התייעצו עם חברים, עם קרובי משפחה ובמידת האפשר גם עם ילדיהם המבוגרים יותר. לענייננו חשובה העובדה כי כמעט כל הזוגות הקפידו לבחור בשם ראשון שיהיה נוח להגייה גם על ידי המשפחה מחוץ לישראל או בעל משמעות בשפתם. כך, למשל, קראו עשהאל וסונלי לבנם הבכור עמית, שם המקובל גם בהודו. חוליו ולילך היו היחידים שבחרו בשם תנכי, נמרוד, אשר משפחתו של חוליו מתקשה לבטא. עם זאת, האפשרות לתת לילד שם ראשון מארץ המוצא של ההורה המהגר עלתה רק במקרה של דנה ואנתוני. דנה מספרת שאנתוני "נורא רצה איזה שם ככה יוני, כמו נסטור או ארכמידס", לכן כשהציע את השם אדם, "מרוב בהלה", הסכימה. שם המקובל רק במדינת ההורה המהגר ניתן, אם ניתן, רק כשם שני. למשל, גיימס ואלמוג נתנו לבתם שם שני שבטי גינאי שמשמעותו "נעמה לי". כמה זוגות בחרו בשמות גלובליים, קלים להגייה גם מחוץ לישראל ולמדינת המוצא של ההורה המהגר, כדברי יחזקאל: "שם בין-לאומי שיוכל להתקבל גם שם וגם פה וגם בכל מקום". בדומה הסביר גם בני כי רצה "שזה יהיה גם משהו בין-לאומי [...] הרי יש לו גם משפחה ברוסיה, ואם אנחנו רוצים... לגור במקום אחר, או משהו [...] זה שם שבכל העולם לא תהיה בעיה אתו". מעניין לציין כי אף שהזוגות הקפידו לבחור שמות פרטיים ראשונים שיתקבלו בקלות בקרב משפחת בן הזוג הזר וחלקם אף התעקשו על שם "בין-לאומי", מרבית השמות שנבחרו תואמים את השמות הנפוצים ביותר לילדי ישראל בשנים

47 מיכל רום "את המנדלבאום הוספתי רק בשביל הילדות" פנים – הקרן לקידום מקצועי 46 (2009).

האחרונות⁴⁸. זאת, כנראה מכיוון שגם לזוגות ישראלים אחרים חשוב לתת לילדיהם שמות פרטיים שיהיו קליטים גם במדינות אחרות⁴⁹.

4. שפה

כל הילדים בקרב המשפחות שרואיינו דוברי עברית. עם זאת, בכמה משפחות רואים בהקניית שליטה בשפתו של ההורה המהגר הזדמנות לחשוף את הילדים לתרבותו ולאפשר תקשורת עם משפחתו. למשל, מיכאלה, בתם של יוהאנה ואמנון דוברת שלוש שפות. יוהאנה מדברת אתה בגרמנית, ובינקותה אף בחרה במטפלת דוברת גרמנית. גם הביקורים התכופים בגרמניה משפרים את שליטתה של הילדה בשפה. אמנון מקפיד לדבר עם בתו בעברית, וזו גם השפה המדוברת בגן. ביניהם מדברים אמנון ויוהאנה באנגלית, כך שבתם נחשפת גם לשפה זו. אמנון מספר שמיכאלה בת השלוש מדברת בשלוש השפות "כמו ילדה בת שש", מיומנות שתאפשר לה בעתיד לבחור את מקום מגוריה בעולם:

"היא תהיה ילדה קוסמופוליטית. וגם אני הייתי ילד קוסמופוליטי [...] מיכאלה תגדל עם שלוש שפות לפחות... שיבואו לה מאוד בקלות. והיא תגדל פה והיא תגדל שם... ז'תומרת היא תחיה פה, היא תחיה שם."

דוגמה נוספת היא ילדיהם של בני וכריסטינה. בני מתאר כיצד הבן הבכור יושב עם שתי הסבות ומדבר עם האחת בעברית ועם השנייה ברוסית, "כאילו זה דבר רגיל". בני מספר על החשש שהתעורר בקרבו כשילדיו התחילו לדבר עם כריסטינה ועם המטפלת ברוסית, שהם לא יבינו אותו כי הוא אינו דובר רוסית. היום, בדומה לאמנון, הוא מחזיק בעמדה שעל פיה השליטה בכמה שפות היא מיומנות חשובה בעולם גלובלי:

"במדינה הזאת אתה לא יודע כלום. אבל כשאתה יוצא החוצה אתה מבין שהיום מינימום אתה צריך לשלוט בשלושה ארבעה שפות, נייטיב. וזה פשוט עוזר לך. וזה הולך ומתקדם. אני ישבתי עם אנשים גם ששולטים

48 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "נתונים לרגל יום הילד הבין-לאומי" (2004). www.cbs.gov.il/hodaot2004/01_04_309.pdf (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011); הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "נתונים לרגל יום הילד הבין-לאומי" (2005). www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/search_text_hodaot.html?input_hod=%e9%e5%ed+%e4%e9%ec%e3+%e4%e1%e9%ef+%ec%e0%e5%ee%e9 (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011).
49 אלה קליין-בירנבאום **איך נקרא לך ילד? סיבות ושיקולים בבחירת שמות** 44–52 (עבודת גמר לתואר "מוסמך אוניברסיטה", אוניברסיטת תל-אביב – הפקולטה למדעי הרוח, 2008); מאיר נדב, סטנלי רבין, אשר שיבר, יצחק בן ציון ובנימין מעוז **העצמי במראת השם** 67 (2008).

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

בשבעה שמונה שפות וזה מחליפים לך בשולחן את ה-... זה מדהים, וזה דבר יפה, וזה דבר שהוא נותן לך ביטחון בעולם, אז קודם כול מאוד חשוב. הילדים יודעים שני שפות. גם רוסית גם עברית נייטיב. זה דבר מאוד מאוד חשוב. זה יעזור לו (לבן), היום מדברים רוסית בהרבה מקומות”.

הורים אחרים מדברים עם הילדים בעברית בלבד. למשל, כשנולד בנם של בקה ויחזקאל, הציע יחזקאל לבקה לדבר עם הבן בשפת אמה, טגלוג, “כי זו השפה שהיא שולטת בה הכי טוב”. אולם בקה חששה שאם תדבר עם הבן בטגלוג לא תצליח ללמוד עברית. יחזקאל רואה בכך ויתור “על איזשהו היבט תרבותי מאוד חשוב”. היום בקה מצטערת שלא לימדה את הילדים טגלוג. היא חושבת שאם הם היו מכירים את שפתה, היא הייתה מצליחה להסביר את עצמה טוב יותר. זאת, במיוחד, היות שהעברית שבפיה עדיין אינה טובה, והיא מתקשה, למשל, לסייע לילדיה בהכנת שיעורי הבית.

גם ג'יימס ודון לא שולטים בעברית. זאת, הן מכיוון שהגיעו לישראל מגאנה ומניגריה ללא היתרי שהייה, ומכאן שלא יכלו להשתתף באולפן עם הגעתם, והן בגלל שעות העבודה הארוכות שלהם שלא מותרות זמן ללימוד השפה. שניהם מדברים עם ילדיהם בעיקר באנגלית. האפשרות כי ידברו אתם בשפתם השבטית לא עלתה על הפרק, מאחר שהמשפחות בגאנה ובניגריה דוברות אנגלית. טובה מתלוננת שדון מתפתה לדבר עם הילדים בעברית קלוקלת ומעדיפה שידבר אתם באנגלית, שבה הוא שולט. דון מסביר שהוא רואה את הילדים לשעה-שעתיים ביום ורוצה בזמן הזה לתקשר אתם בשפה שיבינו. בדומה, ג'יימס מספר שבתו מבקשת שיקראו לה סיפור לפני השינה, אך מפני שהוא לא יכול לקרוא את הספרים בעברית, היא הפסיקה לפנות אליו בערבים.

נורלי היא היחידה מבני הזוג שמוצאם במזרח הרחוק או באפריקה שמנסה לדבר עם ילדיה בשפת אמה, טגלוג. עם בנה הגדול דיברה נורלי באנגלית, אולם כשראתה שחברותיה מדברות עם ילדיהן טגלוג, החליטה גם היא לנסות. היא החלה לדבר טגלוג עם בנה התינוק, והיא מבחינה שגם הבן הגדול קולט לאט את השפה.

חלק מההורים המהגרים ראו חשיבות בחשיפת הילדים ללימוד שפתם, אולם נתקלו במכשולים וויתרו עם הזמן. לדוגמה, יעל מספרת שבקלטות ישנות שנשלחו למשפחה בהולנד אפשר לראות את הבנות “מקשקות” בהולנדית. אך הניסיון לדבר בהולנדית היה קשה ליורכן, כמו גם להורים אחרים שבני זוגם אינם מבינים את שפתם. בדומה לג'יימס, יורכן נזכר כי כשהבנות היו פעוטות הוא היה מספר להן סיפורים לפני השינה. כשהבנות החלו לבקש מיעל לספר להן סיפור לפני השינה, הבין את הרמז. הוא מוסיף שעבד שעות ארוכות “ולא רציתי לבזבז את המעט זמן שיש לי איתם על לימודי שפה”. גם שוקי ניסה לדבר עם בתו הבכורה בנפאלית אך הפסיק לאחר כמה חודשים מפני שזה “לא הסתדר”.

זאת, אף שמשפחתו של שוקי אינה דוברת אנגלית, וכמתואר לעיל, מחסום השפה מונע תקשורת אפקטיבית בין הילדים לבני משפחתו של שוקי. אצל מישל ויואל נשא המאמץ הכרוך בלימוד השפה השנייה הצלחה חלקית. מישל מספרת שאף על פי שהבת, שעמה הקפידה לדבר בצרפתית, אינה שולטת בשפה ואינה מרגישה קשורה אליה, הבן בחר לחזק את שליטתו בצרפתית עם מורה, ועקב כך הקשר שלו עם המשפחה בצרפת טוב מזה של אחותו:

“המשפחה שלי כשהיא נולדה, רצו שהיא תדבר צרפתית ורצו ככה נורא והיא מאוד רגישה [...] נורא לחצו עליה, וזה לא הצליח אתה, [...] לעומת דוד שהוא התחבר מאוד לכל העניין, והיא באמת ישראלית בכל המובנים, מאוד מאוד ישראלית, לעומת דוד שהוא יותר כמוני, הוא יותר פריקי מחובר יותר לכל מיני תרבויות”.

ניתן לראות כי ישנם הורים, בעיקר מהמערב, המשקיעים מאמצים בהקניית שליטה בשפת אמם לילדיהם, ואילו הורים אחרים, בעיקר מהמזרח, אינם מצליחים לפנות את הזמן ואת המשאבים הכלכליים הדרושים לכך. זאת, גם כאשר אידיעת השפה מהווה מכשול לתקשורת עם משפחת בן הזוג המהגר ואף מגבילה את יכולת ההורה המהגר להשתתף באופן מלא בחינוך הילדים בשל אי-שליטתו בשפה העברית. נדמה כי פרט להקשר המשפחתי, שליטה בשפה דוגמת גרמנית, רוסית וצרפתית נתפסת כהון אנושי שכדאי להשקיע בו, ואילו שפות כגון טגלוג, נפאלית או שפה שבטית בגאנה אינן נחשבות כנכס חשוב לעתיד הילדים⁵⁰.

5. חינוך

כשהתבקשו המרוואיינים לתאר את הערכים המרכזיים במשפחותיהם, הם ציינו בעיקר הומניזם, סובלנות ואהבת אדם. כמה זוגות הדגישו את החשיבות שהם רואים בידע רחב, היסטורי ותרבותי, וסיפרו שהם חשים כי ידע זה חסר לילדיהם בשל התמקדותה של מערכת החינוך הישראלית בלימודי יהדות ושהם משלימים את חינוך הילדים בבית. כך, למשל, אנתוני:

ת: “אני הרבה פעמים מתרגז ממה שאני רואה בבית ספר כחינוך ממלכתי, אני לא אומר ששם (ביוון) המצב יותר טוב, אולי חלק מהביקורת נובעת

50 הקניית שליטה בשפה זרה ובמיוחד באנגלית, לילדים צעירים היא תופעה הצוברת תאוצה בישראל, אלינור איתם “יצוריי M דו לשוני (גיל 4-5) “הורים וילדים 112, 229 (2007).

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

מהצירוף הזה בין לאום לדת שקיים פה בצורה חזקה אף ש... סך הכול הקונצנזוס פה הוא צירוף של לאום ודת, והוא חלק גם מההווי של הצינונות. [...] אני גם מאוכזב מהרמה של החינוך אז אני החלטתי שהילדים לא יקבלו את החינוך שם, החלטתי שהילדים יקבלו שם אולי איזשהו שפשוף חברתי אבל לא יותר מזה.

ש: אז איפה הם מקבלים את החינוך?

ת: יקבלו את החינוך בבית, יקבלו את החינוך אתנו.

ש: אתה יושב אתם?

ת: כן אנחנו, הייתה לנו שיחה לפני יומיים. אדם רצה לדעת למה התחילה מלחמת העולם הראשונה, אז הוא קיבל הרצאה ואני רוצה להגיד לך שהוא שאל שאלות שלא היו מביישים כל סטודנט שנה ב' בחוג להיסטוריה."

גם יורכך מלין על כך שמערכת החינוך הישראלית מספקת תמונה חלקית ומגמתית, וגם הוא מנסה להציג תמונה אחרת לילדיו:

"אנחנו מתווכחים על פוליטיקה [...] בהרבה מאוד היבטים בחייה הפוליטיים של מדינת ישראל אני רואה [...] לא מניעים דמוקרטיים, אפילו לא הומאניים, אלא מניעים יהודיים ואני לא חוסך גם להגיד את זה [...] אנחנו מדברים על חינוך שזה במצב קטסטרופאלי, כמות הזמן שהוקדש ללימודים יהודים או קשורים ליהדות הם מעל ומעבר לכל פרופורציה [...] היא (יעל) מנסה לאזן את הדברים, כי אני יודע, אני לפעמים מאוד קיצוני ולפעמים זה בצחוק אבל לפעמים אני מרגיש את עצמי דווקא חצי אנטישמי, ויעל כל הזמן לחוצה שהדברים האלה עוברים לילדים בצורה לא טובה. אני חושב שהם מספיק מבוגרות ומספיק יש להן יכולת לנתח את הדברים בעצמם."

גם סונלי מוטרדת מהמאפיינים הישראליים של מערכת החינוך:

"מפריע שלימדו אותו על רצח רבין למשל בגיל הזה, מה הוא צריך לדעת? אבל זה שוב הישראליות הזאת שלא מרפים משום דבר. וזה אני, אני מרגישה שאין לי שליטה על זה [...] אם אני שמה אותו במערכת ממלכתית אני לא יכולה להחליט מה הגנת תלמד. אני יכולה לחפש חינוך אלטרנטיבי."

רחל הדגישה את החשיבות שבחשיפת הילדים לרקע התרבותי של נווין כחלק מהחינוך לזהות מורכבת שהם מעניקים לילדיהם. היא מספרת שבנה ביקש תמונות של חופת הוריו ושל שבירת הכוס כדי להביאן לגן ביום המשפחה. היה קשה למלא את הבקשה מאחר שרחל ונווין נישאו בחתונה אזרחית אצל פקיד רישום בלונדון. רחל פנתה אל הגנת, מחתה על ההנחה שכל ההורים נישאו כדת משה וישראל, והשתיים ארגנו חתונה הודית שבה השתתף הבן כחתן. רחל רואה בסיפור הזה דוגמה לאופן שבו השוני של בניה מאפשר להם לחוות חוויות ייחודיות המעניקות להם עושר תרבותי. לעתים הילדים עצמם מבקשים מהוריהם חשיפה לתרבות ההורה המהגר. רונית מספרת שבתה התבקשה להביא לגן חפץ משפחתי בעל משמעות. רונית התפלאה כשהבת ביקשה תמונה של הסבא והסבתא מנפאל, שאותם לא פגשה מעולם. היא מזכירה שהבת מתארת את עצמה כנפאלית, למרות גילה הצעיר, ואף על פי ש"אנחנו לא חיים את נפאל בבית, הבית הוא בית ישראלי למדי".

ניתן לראות כי במקביל לחשיפת הילדים לערכים ולידע מגוונים, ההורים מדגישים שהם מעודדים את הילדים לחשיבה עצמאית. האפשרות שהילדים יבחרו בדרך עצמאית, השונה מדרכם של ההורים, התעוררה כשההורים התבקשו לתאר או לדמיין את חגיגת בר המצווה, את הגיוס לצבא ואת חתונתם העתידית של ילדיהם, כפי שיפורט להלן. בניגוד לבחירת הדת, למילה, לשמות ולעיצוב המרחב השפתי, הסוגיות שלהלן מתעוררות בגילים מאוחרים יותר, ולכן, עבור חלק מההורים מדובר בדיון תאורטי צופה עתיד. בחינת עמדות ההורים סביב סוגיות אלה מאפשרת הצצה נוספת אל האופן שבו המתח בין הקולקטיב היהודי לבין האינדיבידואליזם והגלובליזציה מאתגר את המשפחות חוצות הגבולות.

6. בר מצווה

לילך הייתה האם היחידה שסיפרה שהיא מקווה שבניה יבחרו לעלות לתורה בבוא היום. היא דיברה על כך עם הבכור, בן עשר, אך בינתיים הוא אינו מתעניין בנושא. כשנשאלה מדוע זה חשוב לה, ענתה:

"זה משהו רגשי... יכול להיות שזה משהו שטבוע בנו בגנים, היהדות הזאת. אבל מנהגים וזה, ולמה אנחנו חוגגים חגים? יש דברים שהם מאב לבן [...] את יכולה להגיד טוב, אבל אתם לא דתיים אז למה? [...] יש דברים שכן חשובים, מן ציוני דרך [...] אני מאוד זוכרת את הבר מצווה של אח שלי. שזה היה משהו מאוד יפה".

עם זאת, לילך מבינה כי מדובר בהחלטה של הבן, "אם הוא היה אומר 'אמא, אני לא רוצה לעשות בר מצווה כי אני לא מאמין בזה, ואין לזה משמעות בשבילי', והיה מנמק לי את זה, אז או קיי".

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

בקרב הורים אחרים, האפשרות שהבן ירצה לעלות לתורה עוררה ומעוררת חששות ודאגות. לדוגמה, יחזקאל חש הקלה כשבנו הבכור בחר לחגוג בר מצווה בפיינטבול עם חברים. הוא חושש שבנו הצעיר לא יוכל לעלות לתורה בבית כנסת אורתודוקסי, מאחר שבקה אינה יהודייה, ומקווה שיוכל לעשות זאת בבית כנסת רפורמי או קונסרבטיבי, אם ירצה. חששות דומים התעוררו גם אצל מישל כאשר בנה רצה לעלות לתורה. הבן הסביר שמדובר בחוויה חשובה המהווה חלק מזהותו, ולכן הסכימו הוריו שיעשה זאת בדרך שיבחר. מישל חששה שבבית כנסת אורתודוקסי תיאלץ לשבת בעזרת הנשים, רחוק מהבן, אולם הבן בחר בבית כנסת קונסרבטיבי, ולבקשתו עלתה גם מישל לתורה. סוגיית הבת מצווה לא הוזכרה על ידי המרואיינים, ונדמה כי האפשרות הנורמטיבית לציין אירוע זה בדרך חילונית מונעת את הפיכתו לעניין המעורר התלבטות או המצריך הכרעה תרבותית.

7. גיוס לצבא

ילדיהם של מרבית הזוגות צעירים, כך שהגיוס לצבא עדיין רחוק. עם זאת, מדובר בנושא שעלה לדיון אצל מרביתם ומעורר חששות ודאגות. בכמה משפחות השירות העתידי מובן מאליו. למשל, יחזקאל, שהוריו, אחותו וגם הוא שירתו כקצינים בצבא, מספר ש"אין לנו בעיה עם התגייסות לצבא". בקה התברחה כי הייתה שולחת את בניה לצבא כבר עכשיו, כדי שיתבגרו, אך מודה כי היא חוששת מהגיוס ומקווה שעד אז "יהיה שלום". גם לכריסטינה ברור שהבן יתגייס, אך היא אינה שלמה עם גיוס הבת, מאחר שבעיניה שירות בנות פחות חשוב למדינה.

החשש המרכזי מן הגיוס נובע מפחד שהילדים ייפגעו במהלך שירות ביחידה קרבית. חוליו מתאר את התמודדותו עם גיוס הילדים כ"קטסטרופה, אסון". הוא מספר שבעבר התנגד מאוד לגיוס, אך היום הוא מנסה לעודד את הבנים לבחור בשירות במסגרות מקצועיות, ואומר להם ש"קרבי לא בא בחשבון". לילך מזהה שחוליו "לא מעביר מסר, שיש בהרבה משפחות, שצריך לשרת ואתה תהיה קרבי". היא מנסה לאזן זאת ומסבירה "שכל אחד צריך לתרום למדינה"⁵¹.

זוגות אחרים הביעו התנגדות לגיוס ממניעים פוליטיים. רחל ונווין ועשהאל וסונלי רואים בצה"ל צבא כיבוש מדכא. רחל מספרת בחשש שהיא מזהה אצל בנה אמיר "התפעלות מחיילים ומשיכה עזה לכלי נשק". היא מספרת שכולם שואלים "ומה אם הילד ירצה ללכת לגולני?" ומקווה שבבוא היום הוא יבחר שלא להתגייס. עשהאל שוקל ברצינות

51 חוליו הוא היחיד מבין בני הזוג המהגרים שהיה קרוב לשירות צבאי בעצמו. כשהתבקש לשרת הסכים "בהתרגשות גדולה", אך לאחר שלושה ביקורים בבקו"ם שוחרר.

מגורים במדינה אחרת כדי למנוע את הגיוס של בנו, אך מבין שבסופו של דבר תהיה זו החלטה של הבן. אם יבחר להתגייס, "זה יהיה כישלון חינוכי, אבל אנחנו לא יכולים למנוע את זה".

כמשפחה אחת שירתה הבת בצבא, ואילו בשתיים נוספות נמצאים ילדים בהליכי גיוס. יעל, בתם של מישל ויואל, שירתה בעיתון "במחנה". מישל מתארת את הפעם הראשונה שבה ראתה את יעל במדים כ"טבילת אש", אך היא מרוצה מהחוויה החיובית שהיא עברה בצבא. יורכג מצגי עמדה מורכבת לגבי הגיוס הקרב של בנותיו והגיוס העתידי של בנו:

"אני לא רוצה שהם ילכו, אבל הן בנות 17 וציוניות והם רוצים ללכת. זאת אומרת מטר כנראה הולכת לעשות שנת שירות קודם אבל הן שתיהן הולכות לצבא. [...] אני אמרתי להן בצורה מאוד ברורה שלדעתי הן לא צריכות ללכת, אבל גם אני לא מסתדר עם עצמי בדבר הזה כי גם אם אין לי דרכון ישראלי אני בכול זאת אני מרגיש את עצמי ישראלי, אתה לא יכול אחרי עשרים ושבע שנה [...] אני חושב שמדינת ישראל כמו הרבה מדינות אחרות גם משתמשים בצבא שלהם למטרות לא תקינות, לא נכונות, אבל עדיין אני חושב שבטח מדינת ישראל צריך צבא וצריך צבא חזק ואני אומר תודה לאל שבינתיים אנחנו יותר חזקים מכל אחד אחר [...] שירות של הישראלי הצעיר בצבא אני רואה את זה כמעט ורק היבטים חיוביים, גם מבחינת המדינה גם מבחינה חינוכית, ולפעמים אני מסתכל על חברים בגילי ואני מקנא בהם, יש להם קשר עם אנשים וקשר עמוק מאוד עם האנשים שמגיל 18, אם זה נעשה בצורה הנכונה לפחות זה בונה אופי, זה בונה בן אדם, זה הצבא לדעתי יש לו השפעה מאוד מאוד גדולה על החיים של בן אדם. [...] הבנות לא הייתי רוצה שילכו אבל אני שלם עם העובדה ואפילו גאה בעובדה שהן רוצות ללכת, שהן מרגישות את הצורך ללכת. הבן זה סיפור אחר לגמרי אבל זה בגלל שזה הבן שלי, בזה אני לא שונה מרוב האבאים האחרים או הורים אחרים אפילו הייתי אומר, זה הפחד, הוא הולך למגרש המשחקים אני אחרי רבע שעה מסתכל מה קורה לו, הוא ילך לשכם מה אני אעשה? אני אלך להסתכל? אבל אנחנו מדברים על עוד עשר שנים".

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

מכאן שחרף החששות וההסתייגויות של חלק מההורים מהגיוס של הילדים לצה"ל, הילדים הבוגרים גויסו או שמצויים בהליכי גיוס, וגם באשר לצעירים יותר, ההורים מבינים כי הסבירות שישרתו בצבא גבוהה מהסבירות כי יימנעו מכך⁵².

8. חתונת הילדים ומקום מגוריהם העתידי

כשנשאלו ההורים כיצד ירגישו אם ילדיהם יבחרו בבני זוג שאינם יהודים השיבו כולם כי יאפשרו לילדיהם לבחור בן זוג ללא תלות בלאומו ובדתו. עם זאת, כמה הורים הביעו חששות שונים מבחירתם העתידית של ילדיהם. דנה התוודתה כי היא מעדיפה שבנות זוגן של בניה יהיו יהודיות, כדי שגם נכדיה יהיו יהודים. גם ארז הודה כי חשוב לו שנכדיו יהיו יהודים:

"יפריע לי אם הילדים שלהם לא יהיו יהודים, בואי נגיד כי בסך הכול אני יהודי, ילד של יהודי, אני לא רוצה שתתנתק ה... כאילו אני לא רוצה שהם בהגדרה, אני לא מגדיר את עצמי קוסמופוליטי ואזרח העולם, לא, אני ישראלי יהודי, למרות שזה לא בא לידי מימוש, החיים היהודיים אולי באים בידי, אבל לא באים לידי מימוש במצוות של חיי היומיום, אבל אני מעדיף שהם יהיו יהודים, שהילדים שלהם יהיו יהודים, אם יביאו בני זוג זרים בסדר, אני גם הבאתי בת זוג זרה, אני לא יכול לשלול את זה, אבל אני חושב שזה יפריע לי אם הילדים שלהם לא יהיו יהודים."

באשר למגורים העתידיים של הילדים הועלו עמדות חלוקות. לדוגמה, יעל ויורכן אינם תמימי דעים בנוגע למקום המגורים העתידי של ילדיהם, כעולה מדברי יעל:

"אני רוצה שהם יחיו בארץ [...] אני אומרת לעצמי איך אמא שלי החזיקה מעמד כשאני הייתי ארבע שנים בניו-יורק? זה נורא קשה [...] כי יורכן כל הזמן אומר 'אני לא רוצה שהם יחיו פה' [...] כל פעם יש לו הערות: 'יעל אני מאוד שמח שיש להם דרכון... הולנדי, דרכון... אמריקאי, שברגע שתוכלו תעופו מפה' [...] אין לי ספק שהם רוצות, הם מתכננות כמובן לטייל בדרום אמריקה ובהודו וזה, כמו שצריך [...] אבל אין לי ספק שהם... יחזרו."

52 על עמדות הציבור הישראלי בנוגע לגיוס לצבא ובנוגע לתופעת הסרבנות ראו ברוך נבו ויעל שור **החווה בין צה"ל לחברה הישראלית: שירות חובה** (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2002) idi.org.il/PublicationsCatalog/Documents/BOOK_7021/החווהביןצהלהלחברההישראלית.pdf (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011).

כפי שתואר לעיל, האפשרות שהילדים יחיו במדינה אחרת, והרצון להכניס לחיים בעולם גלובלי, ליוו כמה מההורים כבר מינקותם של הילדים והובילו להבטחת אזרחות זרה, לבחירה בשמות מקובלים מחוץ לישראל, ללימוד שפה זרה ולחינוך רחב אופקים. עם זאת, כפי שעולה מדבריה של יעל, כאן גם נכנסים שיקולים אגואיסטיים של ההורים המתקשים לדמיין את ילדיהם חיים רחוק מהם, מעבר לים.

ז. סיכום

בחינת דברי המרואיינים, כפי שהובאו בחלקי המאמר הקודמים, לאור הטיפולוגיה של אדוורדס ועמיתותיה⁵³, מלמדת על דומיננטיות של הדפוס היחידאי המקדם זהות קולקטיבית יהודית-ישראלית. גם אם ההורים אינם מדווחים על החלטה מודעת של אימוץ דפוס זה, הם מגדלים את ילדיהם בישראל, עובדה המתגלה כהרת גורל בעיצוב זהותם. מתברר כי לא מדובר במשפחות הנעות בין גבולות גאוגרפיים באופן החושף את הילדים לשתי תרבויות שונות במידה שווה, אלא במשפחות שמרכז חייהן מתנהל בישראל. ברוב המקרים הקשר עם מדינת ההורה המהגר ומשפחתו אינו אינטנסיבי, ומכאן שהחשיפה לתרבותו של ההורה השני תלויה במעשיהם של ההורים בישראל. מעשים אלה מחזקים את הדומיננטיות של האתנוס היהודי-ציוני. רוב ההורים מוודאים שילדיהם יהודים, מלים את בניהם, מקנים להם שליטה מלאה רק בעברית וחוגגים אתם בעיקר חגים יהודים וישראלים. במובנים אלה, נדמה כי המשפחות במחקר זה, של יהודים ולא יהודים המגדלים את ילדיהם בישראל, מהוות תמונת ראי למשפחות בין-דתיות של יהודים במדינות אחרות. אף שהאחרונות מובילות לאסימילציה מוגברת של הילדים בתרבות הרוב הלא יהודי⁵⁴, בישראל הילדים מוטמעים בתרבות הרוב היהודי. דברי המרואיינים מעידים כי לא מדובר בתרבות יהודית דתית דווקא, אלא בתרבות יהודית-ישראלית מסורתית ולאומית. עם זאת, ניתן לאתר בדברי חלק מן המרואיינים אלמנטים משני סוגי השיח האחרים בטיפולוגיה של אדוורדס ועמיתותיה. הדפוס האינדיבידואלי-פתוח בא לידי ביטוי במתן שמות פרטיים אוניברסליים, בדאגה לאזרחות כפולה ומשולשת, בחינוך הומני, בעידוד לקבלת החלטות עצמאיות, בחשש משירות צבאי ובנכונות, לפחות תאורטית, לקבלת בן זוג לא יהודי של הילדים. לפחות לגבי חלק מהמאפיינים האלה, כגון שם הילד, שאיפה לדרכון מערבי ושחיקת מעמד הגיוס הקרבי, מתמזגות המשפחות חוצות הגבולות עם מגמות

53 Edwards, Caballero & Puthussery, לעיל ה"ש 5.

54 BARACK FISHMAN, לעיל ה"ש 17.

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

כלליות בחברה הישראלית, המאמצות היגיון אינדיבידואליסטי ושאיפה להתערות במערב. הדפוס המעורב בא לידי ביטוי במתן שם המשפחה של האבות המהגרים לילדים, במתן שמות פרטיים קלים להגייה ובעלי משמעות במדינות המוצא של שני ההורים, בעידוד הילדים להכיר ולחקור את תרבות ההורה המהגר וביצירת קשר משמעותי עם ארץ המוצא של בן הזוג המהגר ומשפחתו, ולימוד שפתו. כאן באה לידי ביטוי הייחודיות של המשפחות חוצות הגבולות, המזמנת לילדיהן הזדמנות, שכאמור ממומשת רק באופן מוגבל, לחשיפה לתרבות לא יהודית ולא ישראלית.

במחקרנו יש גם כדי לתרום לפיתוח הטיפולוגיה של אדוורדס ועמיתותיה שכאמור, לא בחנו במחקרן, ומכאן גם לא דנו בדפוסי השיח שפיתחו, בחציית גבולות לאומית⁵⁵, המתעצמת בממדיה בשל תהליכי הגלובליזציה והמהווה מרכיב חשוב במשפחות שבהן אחד מבני הזוג מהגר. תמה מרכזית שעולה מדברי המרואיינים היא המשמעות העצומה שיש לארץ המוצא של ההורה המהגר בבחירה בין שלושה דפוסי שיח. מסתבר שהיכולת והרצון של הורים לאמץ דפוס מעורב או אוניברסלי מושפעים מהשאלה אם ההורה המהגר הגיע ממדינה נחשלת יחסית או ממדינה מפותחת. הורים מהגרים ממדינות מפותחות מצוידים בהון אנושי, דוגמת שפה ואזרחות, הנחשב נחשק. כמו כן, הם מצוידים בהון הכלכלי הנדרש כדי להקנות לילדים שליטה בשפה נוספת וכדי לאפשר להם היכרות עם מדינת המוצא של ההורה המהגר ומשפחתו. לעומת זאת, הורים מהגרים ממדינות נחשלות יחסית ובני זוגם, לרוב, אינם תופסים את חשיפת הילדים לתרבות ההורה המהגר כחשובה ואינם בעלי האמצעים הדרושים כדי להבטיח אותה. באופן פרדוקסלי, דווקא מהגרי העבודה ממדינות נחשלות, הנתפסים כאיום דמוגרפי המצדיק גירוש⁵⁶, מגדלים את ילדיהם המשותפים עם ישראלים לפי הדפוס היחידאי המקדם זהות יהודית-ישראלית, ואילו מהגרים מהמערב, שאינם נחשפים לגינוי לאומני או גזעני, חושפים את ילדיהם לסוציאליזציה אוניברסלית או מעורבת שממקמת את הזהות היהודית-ישראלית כאופציה לא מחייבת.

55 Edwards, Caballero & Puthussery, לעיל ה"ש 5.

56 ועדת משנה בנושא העובדים הזרים בישראל, דו"ח הוועדה לעיצוב מדיניות בנושא עובדים לא ישראלים (2007) - (2007) 4A39-95B2-ECC6-4A39-95B2-AC73F

Adriana Kemp, (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011); 96FABD2/0/foreignworkers.pdf
Managing Migration, Reprioritizing National Citizenship: Undocumented Migrant Workers' Children and Policy Reforms in Israel, 8 THEORETICAL INQUIRIES IN L. 663 (2007).

ח. אחרית דבר

במאמר שפורסם לאחרונה טוען משה ברנט כי המשטר בישראל הוא מופע מדיני ייחודי היוצר חפיפה בין לאומיות לדת באופן שלא קיים במדינות דמוקרטיות אחרות. ברנט מבקר את מודל הדמוקרטיה האתנית של סמי סמוחה, הסבור כי בישראל מתקיים אבטיפוס של דמוקרטיה המציבה את האומה האתנית בראש מעייניה, מודל שאינו ייחודי לישראל⁵⁷. ברנט טוען כי בשונה ממדינות לאום אתניות אחרות, שהיסוד האתני שלהן מצוי בתרבותן, בישראל היסוד האתני מובע באמצעות הדת והמוצא.

ברנט טוען כי חפיפה ייחודית זו בין הדת ללאום מונעת את היווצרותה של אומה ישראלית אזרחית הכוללת את היסודות הנדרשים כדי לאפשר שילובם של מי שאינם יהודים בתרבות העברית הדומיננטית⁵⁸. במצב הדברים הקיים, ישראל מסתכנת בהתמוטטות בשל היעדר מסד סולידרי בין היושבים בה ובאיבוד סממניה הדמוקרטיים⁵⁹. בתקופה האחרונה אנו עדים לעיצוב מדיניות, לרבות באמצעות חקיקה, שנועדה לחזק עוד יותר את החפיפה שבין הדת היהודית ללאום היהודי ואת הגבולות בין יהודים במוצאם לבין לא יהודים. לא רק שנכשל הניסיון לאפשר בישראל נישואים וגירושים לא דתיים⁶⁰, אלא שמקודמות הצעות חוק כמו ההצעה המאפשרת מתן אזרחות ללא יהודים רק בתנאי שיצהירו על נאמנות למדינת ישראל כמדינה יהודית⁶¹, מתקבלים חוקים כמו החוק המתיר אי-קבלה ליישוב קהילתי בשל אי-התאמה תרבותית⁶², וכן מבוטלים גיורים בשל אי-שמירת מצוות⁶³. בכך, קטנים מאי פעם הסיכויים להיווצרותה של אומה ישראלית שלא יהודים יכולים למצוא בה מקום.

- 57 סמי סמוחה "המשטר של מדינת ישראל: דמוקרטיה אזרחית, אי דמוקרטיה או דמוקרטיה אתנית" **סוציולוגיה ישראלית** ב' 565 (2000).
- 58 משה ברנט "מודל הדמוקרטיה האתנית: מהו ייחודה של ישראל?" **סוציולוגיה ישראלית** יא 303 (2010).
- 59 שם, בעמ' 327.
- 60 למשל, הצעת חוק נישואין וגירושין, התשס"ט-2009, פ/18/236, שהונחה על שולחן הכנסת ביום 1.4.2009.
- 61 ראו, למשל, יהונתן ליס "לא-יהודים שיבקשו אזרחות יחוייבו להצהיר נאמנות למדינה" **יהודית ודמוקרטיה** "הארץ" (10.10.2010) www.haaretz.co.il/hasite/spages/1192804.html (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011); הצעת חוק ההגירה לישראל, התשע"א-2010, פ/18/2637.
- 62 ג'קי חורי ויהונתן ליס "ועדת החוקה אישרה פה אחד את החוק שיאפשר הפליה ביישובים קהילתיים" **הארץ** (28.10.2010) www.haaretz.co.il/hasite/spages/1195764.html (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011); חוק לתיקון פקודת האגודות השיתופיות (מס' 8), התשע"א-2011.
- 63 מאמר מערכת "הקצנה דתית מסוכנת" **הארץ** (9.7.2009) www.haaretz.co.il/hasite/spages/1098911.html (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011); פרט לכך, לאחרונה פורסם כי שר

משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה

המגמה העכשווית הזו רלוונטית לסיכוי כי משפחות חוצות גבולות תוכלנה לחיות בישראל, בכלל, ובכבוד, בפרט. לצד תהליכי גלובליזציה ואינדיבידואליזציה המגבירים את הסיכוי כי יהודים ישראלים ירצו להקים משפחה עם לא ישראלים לא יהודים, גוברים הקולות להסתגרות ולהתבדלות יהודית-דתית-לאומית. קולות אלו עלולים לחשוף את בני הזוג המהגרים ואת ילדיהם של בני זוג מרובי עירובים לגילויי חוסר סובלנות, גזענות ושנאת האחר קיצוניים יותר מאלו שהם נחשפים אליהם כבר עתה. מגמה זו, אם תבשיל לכדי חקיקה הקשורה לאזרחות, לגיור ולזכות למשפחה, תקשה על בני זוג לא יהודים להגר לישראל, להתגייר, אם ירצו בכך, ולגדל בה ילדים שייחננו משוויון זכויות. אל מול קולות אלו, הנכחנו, ולו בחטף, קולות של בני משפחה המתעקשים על בניית גשרים בין-תרבותיים ומצליחים לייצר מגוון דרכי השתייכות לקולקטיב הישראלי. חוויותיהן של המשפחות חוצות הגבולות שראיינו מעידות דווקא על חוסנו של האתנוס היהודי בישראל. החיים בישראל משפיעים על ילדי הזוגות מרובי העירובים בכזו עצמה, עד שברור לחלוטין כי רובם המכריע משתייך באופן עמוק לקולקטיב היהודי-ישראלי. מסתבר כי תהליכי הגלובליזציה והאינדיבידואליזציה לא מובילים לקריסת האתנוס, אלא להעשרתו בהשתייכות היונקת מאדנים יהודיים-מסורתיים ותרבותיים-ישראליים שאינם חופפים באופן מלא לדת היהודית האורתודוקסית. אולי יש בקולות המובאים במאמר זה כדי להוות השראה למאפיינייה האפשריים של אומה אזרחית, ישראלית, דמוקרטית והומנית, שלא תחליף את האתנוס היהודי-ציוני, אלא תעטוף אותו במעטפת שהיא, ב-זמנית, פלורליסטית ומאחדת.

הפנים הגיע להסכמה עם הרב הראשי לישראל שלפיה לא תינתן אשרת גיור "למועמדים לגיור שהם שוהים בלתי חוקיים ומסתננים שנכנסו שלא באמצעות מעבר גבול מסודר, לעובדים זרים המחזיקים באשרה לישיבה ועבודה, או למועמדים הנמצאים בהליכי הסדרת מעמדם" נדב פרי "ישי נגד העובדים הזרים: סיכום עם הרב הראשי שלא יוכלו להתגייר" **נענע10** (16.3.2011) news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=788378 (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011). ראו גם הצעת חוק הגיור הצבאי, התשע"א-2011, פ/2891/18. הצעה זו, שהתקבלה לאחרונה בקריאה טרומית, אמנם נועדה להקל את גיורם של חיילי צה"ל, ולמנוע הטלת ספק בכשרותם של גיורים אלה, אולם הסערה שהתחוללה סביב הצעת החוק, והעובדה כי הועלו ספקות בדבר כשרות גיורי הרבנות הצבאית, כמו גם עצם השימוש בצה"ל להמרת דת של חיילים לא יהודים, מעידים לדעתנו דווקא על עצמת החפיפה בין דת ללאום בישראל. למידע נוסף על פרשה זו ראו יצחק טסלר ונועם שרביט "המדינה לבג"ץ: הגיורים שבוצעו בצה"ל אינם תקפים" **NRG מעריב** (6.9.2010) www.nrg.co.il/online/1/ART2/153/972.html (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011); יצחק טסלר "הגיור הצבאי כשר: הרב עובדיה אחראי, עמאר יחתום" **NRG מעריב** (14.1.2011) www.nrg.co.il/online/1/ART2/200/556.html?hp=1&loc=1 (נבדק לאחרונה ב-14.4.2011) &tmp=6204.